

Małgorzata Polakowska

WARSZAWSKIE I KRAKOWSKIE DRUKI URZĘDOWE W WIEKU XVII.
STUDIUM KSIĘGOZNAWCZE¹

Druki urzędowe stanowią znaczną część siedemnastowiecznej produkcji typograficznej. Wydawaniem ich zajmowały się - i zabiegały o przywileje dające uprawnienia w tej dziedzinie - najlepsze ówczesne oficyny. Publikacje urzędowe stanowiły istotną pozycję w ich repertuarze wydawniczym. Związane to było z patronatem władz państwowych i kościelnych, z rentownością tego typu wydawnictw oraz z dużym zapotrzebowaniem na nie. Z drugiej strony druki urzędowe stwarzały określone trudności wydawniczo-typograficzne, co łączyło się z ich specyficznym charakterem i rolą w życiu społeczno-politycznym. Z powyższych względów zbadanie tej dziedziny ma spore znaczenie dla poznania i oceny całokształtu siedemnastowiecznego drukarstwa polskiego. Jednak ogarnięcie pełnego zasobu druków urzędowych w wieku XVII /a tym bardziej w całym okresie staropolskim/, z jego zróżnicowaniem i złożonością, jest rzeczą niełatwą. Istotną trudność stanowi zarówno ogrom materiału źródłowego, w wielkiej części nie zidentyfikowanego bibliograficznie, jak też brak precyzyjnego określenia pojęcia druku urzędowego oraz wyczerpującej typologii tego typu wydawnictw. Opracowań dotyczących tematu - czy to w ujęciu historyczno-prawnym, czy to księgoznawczym - jest niewiele. Drukami urzędowymi jako wytworami typografii, nie jako tekstem, zajął się najwcześniej historyk prawa Oswald Balzer, widząc w starannym opracowaniu opublikowanej produkcji urzędowej, szczególnie w ustaleniu chronologii wydań, drogę do poznania tekstów aktów prawnych w pierwotnym brzmieniu². Balzer zainteresował tym zagadnieniem Kazimierza Plekarskiego, który jednakże nie opublikował żadnej większej pracy na ten temat³. Inny historyk prawa, Stanisław Kutrzeba, wydał w latach 1925-1926 pracę pt. Historia źródeł daw-

nego prawa polskiego⁴. Jest to obszerny i dokładny przegląd wszelkich staropolskich aktów prawnych i innych źródeł prawa, z których część ogłaszana była drukiem i stanowi przedmiot naszego zainteresowania.

Pierwszą powojenną publikacją, dotyczącą omawianego tu zagadnienia była rozprawka Kazimierza Budzyka "Drukarze urzędowi Rzeczypospolitej szlacheckiej", wydane w 1948 r.⁵, w której autor prześledził głównie dzieje przywilejów królewskich dla drukarzy, a także kwestię naruszania tych praw przez inne oficyny. Rozprawka zawiera również pewne uwagi na temat postaci wydawniczej druków urzędowych, ale ogranicza się właściwie do jednego ich typu - konstytucji sejmowych.

Najważniejszymi pracami, dotyczącymi siedemnastowiecznych druków urzędowych są niewątpliwie dwie bibliografie konstytucji sejmowych, opracowane przez Kazimierza Budzyka i Eugenię Triller⁶, poprzedzone obszernymi wstępami. W pracy K. Budzyka przedstawione zostały istotne aspekty publikowania konstytucji sejmowych oraz trudności w ich opracowaniu pod względem typograficznym. Między innymi autor opisuje dwuskładową technikę druku, stosowaną przy tego typu wydawnictwach, a także metody identyfikacji przedruków i chronologizacji wydań /oparte na metodach analizy typograficznej K. Piekarskiego/. Omówione zostały również prawne aspekty produkcji druków urzędowych /podział na druki urzędowe, nieurzędowe i nielegalne/. Podstawową część wstępu do bibliografii stanowi charakterystyka działalności urzędowej poszczególnych oficyn. Trzon pracy K. Budzyka - bibliografia - podzielony został na trzy części: pierwsza obejmuje zbiorowe wydania konstytucji, druga druki - według określenia autora - nie będące uchwałami sejmowymi, a włączone do wydań zbiorowych, trzecia - wydania osobne konstytucji.

Bibliografia E. Triller stanowi uzupełnienie, rozwinięcie, a po części sprostowanie pracy K. Budzyka. Postawowa różnica w podejściu do materiału źródłowego to odwołanie się do zbiorów archiwalnych, których przebadanie umożliwiło bardziej precyzyjne ustalenie czasu powstania poszczególnych wydań drukowanych konstytucji sejmowych - na podstawie oblatowania ich w księgach grodzkich. W pracy E. Triller zastosowany został ten sam podział materiału, co w bibliografii K. Budzyka /z tym, że część druga została zatytułowana następująco: "Druki urzędowe nie będące uch-

wałami sejmowymi, pozostające w związku z konstytucjami i wydaniami zbiorowymi"/.

Obie omówione prace dotyczą jednak niemal wyłącznie konstytucji sejmowych. Brak jakiegokolwiek opracowania obejmującego całościowo drukowaną produkcję urzędową w XVII w. Pewne znalezienie dla interesującego nas tematu ma "Bibliografia druków urzędowych XVI w.", opracowana przez Marię Cytowską⁷, ze względu na ogólne uwagi o charakterze staropolskich druków urzędowych i praktykach stosowanych przy ich wydawaniu. Mniej przydatny - z powodów, które zostaną omówione dalej - okazał się wprowadzony przez autorkę podział materiału bibliograficznego.

Objęcie całości zagadnienia siedemnastowiecznych druków urzędowych utrudnia również brak zarówno syntetycznego obrazu całego drukarstwa polskiego tego okresu, jak i niewielka liczba monografii poszczególnych oficyn. W wypadku warszawskich i krakowskich drukarzy urzędowych dysponujemy jedynie pracą Jana Sójki, przedstawiającą działalność, dorobek i zasób typograficzny drukarni Jana Rossowskiego; oficyna Piotrkowczyków została częściowo /lata 1574-1620/ scharakteryzowana w "Drukarzach dawnej Polski"⁸.

W moich poszukiwaniach dążyłam do jak najszerszego ujęcia zjawiska siedemnastowiecznych druków urzędowych. Ze względu jednak na obfitość i zróżnicowanie materiału źródłowego konieczne było ograniczenie go do wydań pochodzących z oficyn krakowskich i warszawskich. Niewątpliwie były to największe ośrodki zarówno administracyjne, polityczne, jak drukarskie w Koronie i tam właśnie powstawało najwięcej druków urzędowych. Jednak w przyjętych granicach topograficznych starałam się o jak najszerszy dobór bazy źródłowej.

Przede wszystkim niezbędne okazało się sprecozowanie, co należy uważać za druki urzędowe. Konfrontacja ze źródłami wykazała, że nie jest to sprawa oczywista i że przy doborze materiału trzeba brać pod uwagę rozmaite czynniki kształtujące wielowarstwowe zjawisko druków urzędowych. We wspomnianych wyżej opracowaniach K. Budzyka, E. Triller, M. Cytowskiej brak zadowalającej definicji tego pojęcia. Zakres przyjęty przez wymienionych autorów wydał mi się zbyt wąski. Urzędowego czy choćby półurzędowego charakteru można dopatrywać się w różnego typu wydawnictwach, nie tylko w ogłoszonej drukarni produkcji kancelarii królewskiej. Ta-

kie zaś właśnie spojrzenie, jednoznacznie łączące pojęcie druków urzędowych z kancelarią królewską, występuje w opracowaniach⁹. Wzbogaca je wprowadzony przez E.Triller podział owych druków według stopnia oryginalności¹⁰. Autorka wymienia trzy typy druków. Pierwszy z nich to właściwe druki urzędowe, czyli te, które zostały zamówione i wykorzystane przez kancelarię królewską w celu ekspedycji do poszczególnych grodów. Noszą one wyraźne znamiona tej ekspedycji: pieczęć kancelarii, ślady zgięć oraz odręczne adnotacje, wskazujące miejsce przeznaczenia. Często druki te mają postać blankietu, z okienkami do wstawienia dat, nazw miejscowości czy nazwisk, właściwych dla danego terenu. Obok pieczęci występuje własnoręczny podpis wystawiającego dokument lub jego sekretarza /zob.11.4/. Druki te były tłoczone przed datą wystawienia. Drugi typ stanowią kopie tych oryginałów, wydane po dacie wystawienia. Nie występują na nich wyżej wymienione znamiona, które mają jednak swój drukowany odpowiednik: podane imiona, nazwiska i urzędy podpisujących dokument oraz zaznaczone miejsce przyłożenia pieczęci /"Locus sigilli" lub "L.S."/. Druki te trafiły do rąk prywatnego odbiorcy, podobnie jak część oryginałów, nie wykorzystana przez kancelarię. Wreszcie trzeci typ to dokumenty ogłaszane na podstawie oblaty w księgach grodzkich. Mają one odmienne cechy urzędowe, wyrażone w formie drukowanej: na początku formułę i akt oblaty /"Actum...", "Ad Officium et Acta praesentia..."/, a na końcu uwagi: "Ex actis ... rescriptum; "Concordat cum originali"; "Correxit..." oraz nazwiska podpisanych: starosty grodu, podstarościego czy notariusza. Nawiasem mówiąc, w zbiorach bibliotecznych rzadko spotyka się oryginalne druki urzędowe - te raczej występują w archiwach, wszyte do ksiąg grodzkich /w ten sposób oblatowano konstytucje sejmowe od drugiej połowy XVI. w. począwszy¹¹/. Najwięcej jest bodaj druków drugiego typu - są to między innymi konstytucje sejmowe, rozporządzenia królów i interreksów. Licznie reprezentowany jest też trzeci typ - w tej postaci wydawano uchwały sejmów elekcyjnych /zob.11.3/ oraz akty organów partykularnych: lauda, manifestacje rokoszowe, postanowienia komisji powołanych przez sejm lub króla itp.

Zdaniem K.Budzyka spośród wymienionych druków rzeczywiście urzędowy charakter mają te, które zostały wydane na zamówienie kancelarii przez uprawnionego do tego drukarza, mającego całkowity lub częściowy przywilej na ich tłoczenie¹². Wyłania się tu

jeszcze kwestia legalności druków, mająca szczególnie duże znaczenie w przypadku druków sejmowych, które charakteryzują się wielką liczbą wydań. Nielegalne przedruki nie należały tu bowiem do rzadkości. Z księgoznawczego punktu widzenia należy jednak wziąć pod uwagę, że podruki, obdarzone adresem wydawniczym drukarza uprzywilejowanego, jako próba wiernego naśladownictwa pierwowzoru, od którego dzieli je nieraz kilkadziesiąt lat, wnoszą nowe elementy do obrazu przemian strony wydawniczo-typograficznej druków urzędowych na przestrzeni wieku.

Różne czynniki /i treściowe, i formalne/ miały wpływ na ukształtowanie się postaci wydawniczej druków urzędowych i to właśnie zagadnienie, a nie strona merytoryczna, jest szczególnie interesujące dla księgoznawców. Wiele się możemy dowiedzieć z literatury o rodzajach dokumentów czy - ogólnie - źródeł prawa, ale brak zadowalającej typologii druków urzędowych lub choćby zwykłego, ale wyczerpującego ich wyliczenia, z uwzględnieniem problematyki księgoznawczej.

Ciekawych ustaleń można by się spodziewać po "Bibliografii druków urzędowych XVI w." M. Cytowskiej. Na początku autorka, korzystając z doświadczeń historyków prawa, S. Kutrzeby i O. Balzera, podaje dość obszerny podział aktów urzędowych, wychodzących z kancelarii królewskiej. Nie jest to oczywiście równoznaczne z typologią druków urzędowych, bo spośród produkcji kancelarii tylko niewielka część była ogłaszana drukiem. Wśród źródeł prawa możemy szukać jedynie potencjalnych publikacji urzędowych. Sama Cytowska we właściwej bibliografii zastosowała podział mniej rozbudowany i w pewnej mierze uwzględniający aspekty księgoznawcze¹³. Zaproponowany przez nią układ nie jest jednak wystarczający dla wieku XVII - z dwóch co najmniej przyczyn. Po pierwsze - wraz ze zmianą sytuacją polityczno-gospodarczą zmieniał się charakter wydawanych druków: publikacje urzędowe są wszak ściśle powiązane z chwilą bieżącą. Z tej samej przyczyny przedstawiona niżej typologia siedemnastowiecznych wydawnictw urzędowych wymagałaby poszerzenia, gdyby miała być użyteczna dla druków z wieku XVIII, w którym upowszechniły się nowe typy publikacji urzędowych /np. cenniki, diariusze sejmowe i wiele innych/. Po drugie - kancelaria królewska nie była jedyną kancelarią funkcjonującą w kraju. Pominięta tu więc została cała wielka sfera życia publicznego, związana z działalnością

cią Kościoła, którego rola nie ograniczała się przecież do wpływów w dziedzinie ducha. Kompetencje władz świeckich i duchownych uzupełniały się wówczas i krzyżowały /na przykład: prymas Maciej Łubieński po śmierci Władysława IV ogłosił dwa uniwersały - jeden w imieniu władzy państwowej, jako interreks, drugi o charakterze religijnym, nakazujący modły za duszę zmarłego¹⁴/. Dlatego uważam, że należy poszerzyć krąg druków urzędowych o produkcję kancelarii kościelnych. Wyłania się tu kwestia działalności urzędowej innych kościołów czy grupy wyznaniowych, które zajmowały istotną /choć odmienną niż Kościół katolicki/ pozycję w ówczesnym życiu społeczno-politycznym. Nie udało mi się jednakże znaleźć w siedemnastowiecznym materiale źródłowym przykładów wydawania druków /przynajmniej w ośrodku krakowskim i warszawskim/ urzędowych aktów różnowierczych - stąd brak ich w przedstawionej niżej typologii.

Skomplikowanej strukturze organizacyjnej Kościoła katolickiego towarzyszyła ogromna różnorodność aktów urzędowych. Znakomity przewodnik po zawilosciach źródeł prawa, w tym także po dokumentach kościelnych, stanowi opracowanie S.Kutrzeby "Historia źródeł dawnego prawa polskiego". Praca ta w sposób wyczerpujący i wszechstronny charakteryzuje owe źródła, ukazując całą ich różnorodność - nie tylko dokumenty wydane przez władze centralne, ale i akty władz terenowych /ordynacje miast, wiejskie wilkie-rze itp./, akty różnowierców, mniejszości narodowych i wiele innych¹⁵. Praca ta była nieocenioną pomocą w moich poszukiwaniach - na jej podstawie szukałam w bibliografiach potencjalnych druków urzędowych. Zwłaszcza że autor, omawiając kolejne typy dokumentów, zaznacza, które z nich i w jakiej formie wychodziły współcześnie drukiem, a także podaje opisy bibliograficzne znanych sobie wydań. Nie wszystkie jednak z wymienionych przez Kutrzebę źródeł prawa były wydawane drukiem, a i to nie przesądza jeszcze o ich urzędowym charakterze. Bibliografie rzadko podają fakt występowania tych najoczywistszych znamion urzędowości - pieczęci i śladów ekspedycji, a większość druków, nie spełniając roli oryginałów druków urzędowych, w ogóle tych elementów nie posiadała. Zmuszona więc byłam wyznaczyć te znamiona na podstawie samych źródeł, a szukałam dowodów urzędowości przede wszystkim w formie wydawniczej druków. Poszukiwałam tu analogii w dobrze znanymi, bo opracowanymi już bibliograficznie, drukami sejm-

nowym, co do urzędowości których raczej wątpliwości nie ma. W przypadku druków sejmowych za te wydawnicze znamiona urzędowości można uznać występowanie pewnych charakterystycznych elementów i towarzyszącą im dość daleko posuniętą formalizację. Wymieni tu można sam sposób sformułowania tytułu, herb króla na karcie tytułowej /którą większość z tych druków posiada/, stałe formuły wstępne, wydrukowane nazwiska osób podpisujących dokument, zaznaczone miejsce pieczęci w oryginale, w niektórych drukach uwagą "Na własne K/róla/ I/ego/ M/iłości/ rozkazanie /sic/"¹⁶; wreszcie, w drukach wydawanych na podstawie oblaty, stałe sformułowania, świadczące o wcześniejszym wniesieniu dokumentów do ksiąg grodzkich /zob.11.3/. Bardzo często znajdowałam analogie w morfologii wewnętrznej licznie reprezentowanych druków kościelnych. Silne aformalizowanie niektórych elementów spotyka się w konstytucjach synodalnych i w aktach kapituł zakonnych. W wielu drukach - analogicznie do herbu królewskiego - występuje herb prymasa czy odpowiedniego biskupa, np. w rubrycelach - kalendarzach liturgicznych wydawanych przez poszczególne diecezje. Często jednakże, choć nie w przypadku rubrycel, herb ten ma wymowę panegiryczną, to znaczy - towarzyszy mu wiersz pochwalny. W ogóle w drukach kościelnych częściej spotykałam się z większą swobodą wydawniczą, przejawiającą się w obecności wierszy czy przedmów dedykacyjnych; zdarzają się też nie mające urzędowego charakteru ryciny o treści religijnej. Tej swobody nie spotykamy w zasadzie w drukach świeckich.

Zdarzały się wszakże publikacje, gdzie brak było cech wydawniczych, charakterystycznych dla druków urzędowych. Tu opierałam się na poszerzonym - odmiennym od reprezentowanego w dotychczasowej historiografii - pojmowaniu druków urzędowych, zaś potwierdzenie szukałam w ich treści lub w wiedzy pozaźródłowej. W moim zatem rozumieniu druki urzędowe są to wszelkie druki publikowane za sprawą urzędów lub instytucji i mające obligatoryjny charakter. Oczywiście, nie są to dokumenty jednakowej rangi - inną moc miały konstytucje sejmowe, obowiązujące powszechnie, a inną zarządzenia instytucji terenowych, o ograniczonym zasięgu i kompetencjach, dajmy na to kapituł zakonnych. Powyższe ujęcie jest bardzo szerokie, co wynikało z dążenia do ogarnięcia całokształtu zagadnienia. Nie stanowi ono wszakże jednoznacznej i wyczerpującej definicji druków urzędowych. Bardziej precyzyjne jest określenie,

przestawione przez Józefa Wojakowskiego: "Przez druk urzędowy rozumie się publikację będącą wynikiem lub narzędziem działania określonych władz ustawodawczych, administracyjnych lub sądowych"¹⁷, ale i to ujęcie nie usuwa wszystkich wątpliwości, jakie rodzą się podczas konfrontacji teorii z konkretnym materiałem źródłowym.

W przypadku źródeł pozbawionych formalnych cech urzędowości próbowałam dociec, z czyjego polecenia druk się ukazał. Często znajdowałam tę informację na karcie tytułowej lub w przedmowie. Były to druki wytłoczone z rozkazu królów, biskupów, synodu prowincjonalnego. Czasem dopomogły mi wiadomości pozaźródłowe - na tej podstawie zrezygnowałam z wliczenia pomiędzy druki urzędowe rozmaitych, licznych w XVII wieku, korektur, kompendiów i kodyfikacji prawnych. Dzieła te bowiem /m.in. prace Teodora Zawackiego, Jędrzeja Suskiego, Pawła Szczerbica, Grzegorza Czaradzińskiego/, jak się okazało, nie zostały przez sejm zatwierdzone, zachowały więc prywatny charakter. Pomimo to były wielokrotnie wznawiane i często wykorzystywane¹⁸. Wyjątkiem wśród tych dzieł jest "Porządek prawny skrócony" Jana Swoszowskiego, przedstawiony sejmowi w roku 1644 i z jego rozkazu wydrukowany wraz z konstytucjami, w celu zapoznania z nim obywateli¹⁹. Wyłączyłam z typologii również niektóre inne grupy publikacji, jak inwentarze konstytucji sejmowych czy statuty bractw religijnych - ze względu na niemożność jednoznacznego rozstrzygnięcia o ich urzędowym charakterze.

Stosując powyższe kryteria doboru, wyodrębniłam dość liczną grupę źródeł o bardzo różnorodnym /zarówno co do treści, jak co do formy/ charakterze i różnej randze urzędowej. Dla orientacji w materiale niezbędny stał się podział wydawnictw na typy. Podjęłam próbę stworzenia takiej typologii - muszę jednak podkreślić jej pomocniczy charakter, a także niepełność. Jest to bowiem typologia oparta na konkretnych egzemplarzach, do których dotarłam, a nie na rzeczywistej produkcji typograficznej XVII w. Staralam się, bazując na pracy S.Kutrzeby, o możliwie szeroki i reprezentatywny dobór źródeł, ale wiele czynników stanęło tu na przeszkodzie, zubożając tym samym typologię. Głównymi przyczynami tych ograniczeń były:

1. Zasięg terytorialny wydawania druków. Warszawa i Kraków odgrywały wówczas niewątpliwie ważną rolę, ale zupełnie tu nie

spotkałam - w formie drukowanej - pewnych typów dokumentów /mam tu na myśli urzędowe akty miejskie, różnowiercze, cechowe itp./, które prawdopodobnie ukazywały się w innych ośrodkach - na przykład w Gdańsku czy Toruniu, gdzie działały oficyny pozostające na usługach rad miejskich²⁰.

2. Typograficzna anonimowość pewnych rodzajów druków /cenników, rozmaitych formularzy/ i to anonimowość praktycznie nierozwiązywalna ze względu na zbyt skąpy materiał typograficzny, który by posłużył do identyfikacji /mała ilość zwartego tekstu, brak inicjałów czy ozdobiaków/.

3. Niedochowanie się w zbiorach bibliotecznych wielu druków, spowodowane zarówno ówczesnymi, jak i późniejszymi zniszczeniami i grabieżami. Istotną przyczyną był fakt, że drobniejsze, wydane na pojedynczych arkuszach druki łatwo ulegały zniszczeniu, a że szybko traciły aktualność, nie były z pietyzmem przechowywane. Wiele z nich tkwi też zapewne w materiałach archiwalnych. Karol Estreicher, omawiając sumariusze, stwierdza, że były one często włączane w "silva rerum"²¹.

To wszystko sprawia, że niektóre rodzaje druków są nieosiągalne /ze szkoda dla typologii/, inne reprezentowane są przez nieliczne egzemplarze - podczas, gdy konstytucje sejmowe i ich zbiory, wydawnictwa raczej drogie i stale przydatne /a zatem przechowywane/ czy nawet statuty synodalne, występują w większej liczbie egzemplarzy.

Zaproponowana przeze mnie typologia pozostawia na pewno wiele do życzenia - jeszcze raz więc podkreślam jej służebny charakter. Miała ona za zadanie wprowadzić nieco ładu w zebrany materiał i ułatwić jego omówienie pod względem księgoznawczym. Zastosowany podział jest z konieczności, próbą pogodzenia różnych spojrzeń na druki urzędowe - pod kątem trzech ich cech charakterystycznych: tematyki, urzędu lub instytucji wydającej oraz - najbardziej nas tu interesującej - strony wydawniczo-typograficznej. Dwie pierwsze cechy zdecydowały o głównym podziale - na druki kościelne i państwowe /a tych z kolei na sejmowe i inne/. Dopiero najbardziej szczegółowy podział uwzględnia cechy wydawnicze i typograficzne.

Proponowana przeze mnie typologia wygląda następująco:

Druki państwowe

Druki sejmowe

1. Zbiory konstytucji sejmowych.
2. Konstytucje sejmowe - uchwały poszczególnych sejmów, zwykłych i ekstraordynaryjnych, odbytych w czasie panowania króla.
3. Uchwały sejmów koronacyjnych.
4. Uchwały sejmów konwokacyjnych.
5. Uchwały sejmów elekcyjnych. Articuli pactorum conventorum. Suffragia.
5. Uchwały i akty o charakterze specjalnym:
 - konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego,
 - uchwały podatkowe,
 - instruktarze celne,
 - okazjonalne dodatki do konstytucji.
7. Poszczególne uchwały sejmowe, wydane osobno.

Inne druki państwowe

1. Rozporządzenia królów.
2. Rozporządzenia interreksów.
3. Druki wydane z rozkazu króla, np. akta komisji powołanych przez króla, zbiory przepisów prawnych.
4. Rozporządzenia dotyczące spraw skarbowych: instruktarze celne i podatkowe oraz uniwersały ogłaszane przez króla i podskarbiów poza sejmem, sumariusze podskarbińskie.
5. Artykuły sądów marszałkowskich.
6. Dokumenty pozostałych ciał zbiorowych: lauda sejmikowe, akty konfederacji, uniwersały i manifestacje rokoszowe itp.

Druki kościelne

1. Akta synodalne:
 - statuty synodów prowincjonalnych i diecezjalnych,
 - zbiory uchwał synodalnych.
2. Dokumenty zakonne:
 - konstytucje zakonne,
 - akta kapituł i kongregacji zakonnych.

3. Rozporządzenia biskupów i druki wydane na ich polecenie: uniwersały, listy pasterskie, dekrety reformacyjne, indeksy ksiąg zakazanych itp.
4. Kalendarze liturgiczne /rubrycele/.

Typologia ta, dosyć rozbudowana, nie oddaje jednak w pełni złożoności druków urzędowych w aspekcie wydawniczym. Opisując postać wydawniczo-typograficzną druków urzędowych nie sposób mówić o wydawnictwach tego typu jako całości. Mamy tu do czynienia ze znaczną rozpiętością form i rozwiązań wydawniczych - od druków ulotnych po wieloarkuszowe tomy. Wydawnictwami o większej objętości są konstytucje sejmowe i ich zbiory oraz statuty synodalne. Niektóre z nich, mające charakter zbiorów praw, jak zbiorowe wydania uchwał sejmowych, zbiorów statutów synodalnych Jana Wężyka²², "Statut Litewski"²³, odznaczają się wręcz znaczną objętością i skomplikowaną strukturą wewnętrzną /tzn. cechuje je podział na rozdziały, podrozdziały, paragrafy itp., rozbudowany aparat pomocniczy w postaci odsyłaczy, indeksów czy konkordancji/. Broszury - pojęciem tym określam w niniejszej pracy druki o niewielkiej, kilkuarkuszowej objętości - są również spotykaną formą druków urzędowych. Wydawano tak rozporządzenia królów interreksów, biskupów i urzędników instrukcje celne i podatkowe, wszelkie dokumenty terenowych ciał zbiorowych. Druki te bywały - często, lecz nie zawsze - opatrzone kartą tytułową i paginowane. Większość wymienionych typów druków urzędowych - tych o małej objętości - bywała też publikowana /zwłaszcza pod koniec wieku/ w formie planszy.

Zewnętrzna postać druków urzędowych była więc rozmaita. Bardzo istotną - zasadniczą - cechą wydawnictw urzędowych jest ich formalizacja, ale i ona w różnym stopniu charakteryzuje poszczególne typy. Tak więc do silnie sformalizowanych, ujednoczonych druków urzędowych należą przede wszystkim konstytucje sejmowe, statuty synodalne, akta kapituł i rubrycele. Inne typy są mniej jednolite, ale i tu również występują pewne elementy stałe i wspólne. Są wreszcie takie druki, które postacią wydawniczo-typograficzną nie odbiegają od wydawnictw nieurzędowych, a znamiennym ich urzędowości jest zamieszczona zazwyczaj na karcie tytułowej formuła "Cum Gratia et Privilegio Speciali S.R.M.", "Ad Mandatum S.R.M. proprium" itp.²⁴.

Najważniejszymi elementami morfologii druków urzędowych są ustalone, określone dla poszczególnych typów dokumentów formuły wstępne i końcowe. Postać formuł wstępnych zależy przede wszystkim od tego, w czyim imieniu druk był wydawany. Jeśli wystawcą była pojedyncza osoba /król czy dostojnik/, to na formułę wstępną składa się nazwa danej osoby z pełną tytulaturą oraz odpowiednio dla danego typu dokumentu pierwsze słowa tekstu, np. "Wszem wobec y każdemu z osobna..."²⁵ w przypadku uniwersałó*w* i konstytucji sejmó*w* zwykłych, które formalnie również były wydawane w imieniu króla /zob.11.2,4/. Formułą odpowiednią dla dokumentó*w* wydawanych w imieniu ró*z*nych ciał zbiorowych /lauda, akty konfederacji - w tym konfederacji generalnych, czyli konstytucje sejmó*w* konwokacyjnych - manifestacje rokoszowe, akta ró*z*no*z*miatych komisji/ było zdanie typu "My Kady, Dygnitarze y Ciele Rycerstwo...", "My Commissarze..."²⁶. Jeśli tekst dokumentu drukowany był na podstawie oblaty w księgach grodzkich, to właściwy tekst, wraz z jego formułą początkową, poprzedzony był formułą i aktem oblaty /zob.11.3/.

Stałe elementy końcowe to przede wszystkim datacja dokumentu, poprzedzona poleceniem publikacji lub innym ustalonym sformułowaniem oraz odpowiedni zestaw podpisó*w*, zależny od rodzaju dokumentu. Na przykład w wypadku konstytucji sejmowych są to zawsze wydrukowane nazwiska marszałka sejm*u*, kilku wybranych posłó*w* i sekretarza kró*l*ewskiego. Niekiedy nazwiska osób podpisanych są bardzo liczne - jak pod konstytucjami sejm*u* konwokacyjnego, aktami konfederacji, laudami. Druki wydawane z oblaty mają również na końcu odpowiednie podpisy i formuły potwierdzające zgodność z oryginałem.

Inne cechy formalizacji to ustalona struktura tekstu, zachowanie tej samej kolejności elementów. Daje się to zauważyć w konstytucjach sejmowych, statutach synodałnych, aktach kapituł i rubrycelach.

Skomplikowana jest sprawa tytułu. W wielu przypadkach tytuł jest integralną częścią wydawnictwa - ma stałe, charakterystyczne dla danego typu brzmienie. Druki odznaczające się największym stopniem formalizacji mają tytuł prawie zawsze taki sam /zawierający te same dane i w tym samym układzie, np. "Confederacya Generalna Omnium Ordinum Regni et Magni Ducatus Lithuaniae na Conwokacyey Głowney Warszawskiej uchwalona Roku Pańskiego

dnia", "Rubricella Dioecesis Cracoviensis, secundum Rubricas Breviarij et Missalis Romani conscripta, ad Annum Domini..." /zob. też il. 1,3,5/. Niewielkie różnice polegały jedynie na aktualizowaniu pewnych elementów, jak imię władcy, daty sejmu, synodu czy kapituły itp. Nie wszystkie wszakże publikacje urzędowe miały tytuł. Wśród rozporządzeń królów, interreksów, biskupów czy urzędników zdarza się często, że dokument ma nazwę określającą dokładnie jego rodzaj /laudum, uniwersał, manifestacja itd./ oraz okoliczności uchwalenia. Ale w większości druki te publikowane były bez własnego tytułu, rozpoczynając się stałymi formułami wstępnymi, o których wspominałam. Tytuły druków urzędowych, jaśli już występują, są - ówczesnym zwyczajem - bardzo rozbudowane. Pozwalało to na dokładne podanie okoliczności powstania dokumentu, co w przypadku druków urzędowych miało istotne znaczenie. Obszerny tytuł miały zawsze rozporządzenia dotyczące spraw skarbowych, ponieważ wymagała tego specyficzna forma tego typu publikacji - druki te, mające postać wliczeń /instruktarze celne i podatkowe/ lub tabel /sumariusze podskarbińskie/, nie zawierały tekstu w układzie blokowym /zob. il.5,6/.

Ale nie zawsze tytuł ma charakter oficjalny. Najlepszym przykładem są tu "Acta interregni". Bardzo typowemu, sformalizowanemu tytułowi bynajmniej nie odpowiada jeden określony typ dokumentu. Co prawda druk tak zatytułowany mieści zawsze uniwersał interreksa, zawiadamiający o śmierci króla i zwołujący sejmiki, ale zawartość pozostałych części druku bywa różna - najczęściej są to lauda poszczególnych ziem albo inne dokumenty wydane w okresie bezkrólewia. Ale nie zawsze drukarz tworzy tego rodzaju klocek wydawniczy - uniwersały interreksów funkcjonowały również osobno, nie opatrzone tytułem i nie łączone z innymi dokumentami. Zdarzało się zresztą również, że publikacje o charakterze urzędowym były wydawane z dziełami nieurzędowymi - np. Piotr Elert wydał artykuły sądów marszałkowskich wraz z dwoma popularnymi kompendiami prawnymi i opatrzył je wspólną kartą tytułową²⁷.

Jeśli publikacja posiadała tytuł, to mógł on zostać umieszczony na karcie tytułowej lub przybrać postać tytułu nagłówkowego. Znowu mamy tu daleko posuniętą jednolitość w obrębie tytułów. Kartę tytułową mają przede wszystkim druki większe obję-

tościowo - zbiory praw, konstytucje sejmów zwykłych i koronacyjnych, statuty synodalne, akta kapituł, a mniejszych druków - rubrycele. Tytuł nagłówekowy charakterystyczny jest przede wszystkim /ale nie wyłącznie/ dla druków wydawanych na podstawie oblaty - konstytucji sejmów konwokacyjnych i elekcyjnych /zob.11.3/, dokumentów wydawanych przez terenowe organy władzy itp. Tytułem nagłówekowym opatrywane też były pewne typy dokumentów nie funkcjonujące samodzielnie, np. publikowane w obrębie konstytucji sejmowych uchwały o charakterze specjalnym /zob.11.6/.

Kartka tytułowa zawiera też zwykle inne typowe elementy. Przede wszystkim w części druków jest to adres wydawniczy, poprzedzony formułą należną drukarzom uprzywilejowanym - zazwyczaj "Cum Gratia et Privilegio S.R.M." /zob.11.1/. Adres wydawniczy występuje zawsze na karcie tytułowej konstytucji sejmowych /tych, które ją posiadają/, ale nie zawiera on roku wydania, ponieważ publikowane były one na zamówienia kancelarii królewskiej zaraz po uchwaleniu²⁸, chyba że mamy do czynienia z przedrukiem konstytucji wcześniejszych o kilka czy nawet kilkadziesiąt lat. Akta kapituł i statuty synodalne, druki wydane z rozkazu króla czy dostojników kościelnych posiadają najczęściej pełny /miejsce, drukarz i rok wydania/ adres wydawniczy.

Anonimowe typograficznie są z zasady druki wydawane z formie planszy bądź broszury - rozmaite rozporządzenia, spora część dokumentów terenowych ciał zbiorowych, sumariusze /zob.11.4,5/. Zdarza się też, że dane wydawnicze przeniesione zostały do kolofonu - jest to regułą w przypadku konstytucji sejmów elekcyjnych i rubrycel; w niektórych aktach kapituł występuje kolofon wraz z sygnetem drukarza. Sygnety były jednak w XVII wieku raczej rzadko stosowane.

Innym często stosowanym elementem karty tytułowej /ręko bądź verso/ nadającym drukowi oficjalny charakter, są ryciny heraldyczne - herby królów w połączeniu z godłem państwowym /w konstytucjach sejmowych/, herby prymasów i biskupów/ w statutach synodalnych i rubrycelach/ oraz herby zakonów /w dokumentach zakonnych/.

Ten pobieżny przegląd treści karty tytułowej uświadamia nam problem anonimowości typograficznej dużej części druków urzędowych. Ma to oczywiście bardzo niekorzystny wpływ na stan naszej wiedzy o tego typu publikacjach i ich wydawcach. Trzeba przy tym

pamiętać, że w przypadku niektórych typów druków ustalenie danych wydawniczych jest - z braku dostatecznego materiału do analizy typograficznej - bardzo trudne lub wręcz niemożliwe.

Bardzo złożona jest też kwestia wydawniczej samoistności druków urzędowych. Problem polega na tym, że niektóre typy aktów czy uchwał - chodzi głównie o dokumenty związane z sejmem - nie były publikowane samoistnie lub pozostawały w ścisłym związku z innymi drukami. Były to dokumenty i uchwały o charakterze specjalnym - konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego, uchwały podatkowe i celne, "articuli pactorum conventorum" i suffragia, dlatego wyłączano je z ogólnego tekstu konstytucji sejmowych. Wydawano je zawsze z określonym rodzajem uchwał sejmów, ze wspólną bądź oddzielną paginacją i sygnowaniem składek /bywały też w ogóle tych elementów pozbawione/. Te, które nie miały wspólnej paginacji, spotykałam też funkcjonujące osobno lub współoprawne z wydawnictwami pochodzącymi z innych oficyn. Owe wydzielone części konstytucji sejmowych nie miały zazwyczaj osobnego adresu wydawniczego. Tylko w przypadku konstytucji sejmów elekcyjnych zdarza się, że adres występuje nie po samym tekście uchwał, lecz po umieszczonych na końcu druku suffragiach. Przy samodzielnym funkcjonowaniu tych części zwiększają się zatem problemy z ustaleniem danych wydawniczych.

Niektóre dokumenty przytoczono w samym tekście uchwał - były to na przykład okazjonalne dodatki do konstytucji, jak "Postępek prawny" Jana Swoszowskiego²⁹ czy "Pacta Olivensia"³⁰. Inny przykład to trzy akty wydawane przez nowo obranego króla /zawiedomienie o koronacji, o złożeniu przysięgi i potwierdzenie panujących praw/ publikowane zawsze w ramach konstytucji sejmów koronacyjnych, które w związku z tym sатыtułowane były "Przywileje y Constitucie Seymowe za Panowania ..."³¹.

Sytuację komplikuje jeszcze fakt, że część dokumentów publikowana była dwójako: bądź samoistnie, bądź nie. Należą do tej grupy instrukcje celne i podatkowe, artykuły hetmańskie, artykuły sądów marszałkowskich. Wśród druków kościelnych można przykładowo wymienić bardzo rozpowszechniony list pasterski biskupa krakowskiego /a później prymasa/ Bernarda Maciejowskiego, ogłoszony samodzielnie w 1601 r., wielokrotnie przedrukowywany zarówno w formie samoistnej, jak i w obrębie statutów synodalnych³². O formie publikacji decydowały względy księgarskie. W 1641 r.

Andrzej Piotrkowczyk - syn wypuścił ów list pasterski jako oddzielny druk z własną kartą tytułową, wykorzystując w tym celu odbitkę ze wznowionych w tymże roku statutów synodu piotrkowskiego z roku 1628, w których list Maciejowski stanowił osobny rozdział³³.

Lwia część druków urzędowych miała tylko jedno wydanie - związane to było z ich szybką dezaktualizacją bądź ograniczonym zasięgiem. Tylko niektóre typy wydawnictw, o większym i ogólniejszym znaczeniu, miały więcej wydań. Należą tu przede wszystkim zbiorowe wydania uchwał sejmowych, konstytucje kolejnych sejmów, drukowane równoległe i po kilkakroć w obu interesujących nas ośrodkach drukarskich.

Warto może jeszcze wspomnieć o języku druków urzędowych. Ta dziedzina również rządziła pewne stałe zasady. Niektóre typy druków urzędowych publikowane były zawsze po polsku - były to konstytucje sejmowe, uniwersały interreksów, rozporządzenia skarbowe, artykuły sądów marszałkowskich. Druki kościelne redagowane były z reguły w języku łacińskim - choć trafił się wyjątek w postaci kilku rozdziałów polskich w łacińskich statutach synodalnych³⁴. Jeśli chodzi o rozporządzenia królewskie i dokumenty terenowych ciał zbiorowych, to zdarzają się wśród nich zarówno redakcje łacińskie, jak polskie. Należy przy tym zaznaczyć że formuły wstępne i końcowe, potwierdzające oblatę, zazwyczaj przytaczane były w wersji łacińskiej, nawet jeśli tekst dokumentu był w języku polskim /zob.11.3/. Także w obrębie konstytucji sejmowych niektóre dokumenty zachowywały brzmienie łacińskie - tak było zawsze w przypadku wspomnianych wyżej trzech aktów ogłaszanych przez nowo obranego króla.

Staralam się tu wskazać najważniejsze zjawiska dotyczące strony wydawniczej druków urzędowych. Trudno jednak o uporządkowane i wyczerpujące ustalenia w tej dziedzinie. Więcej cech wspólnych można doszukać się w czysto typograficznym opracowaniu wydawnictw urzędowych - w większej części zgodnych ze zwyczajami charakteryzującymi całą produkcję siedemnastowiecznego polskiego drukarstwa. Do tych prawidłowości należą: kompozycja karty tytułowej, tytułów nagłówekowych, zakończenia kolumny tekstu, stosowanie określonych rodzajów ozdobek dla każdego języka i typowych ich połączeń przy wtrętach obcojęzycznych, zastosowanie elementów zdobniczych. Charakterystyczne dla druków

urzędowych nagłówki, formuły wstępne i końcowe mają zawsze podobne opracowanie typograficzne. Co do materiału zdobniczego, to jest on na ogół /ze względu na użytkowy charakter publikacji/ bardzo skromny - prócz rycin heraldycznych o charakterze oficjalnym są to zwykle tylko inicjały, częstokroć typowe na początku w związku z określoną formułą wstępną np. "W" przy "Wszem wobec y każdemu z osobna..." /zob. 11.2,4/. Bardziej urozmaicony materiał zdobniczy /winjety, ozdobniki drzeworytowe i typograficzne, ramki/ charakteryzują tylko druki wydane - ze względów prestiżowych czy propagandowych - w bardziej okazałej formie.

Przy swej charakterystycznej formie i specyficznych warunkach powstawania druki urzędowe stawiały wydawców wobec rozlicznych problemów - poza tymi, które niesie ze sobą druk każdego dzieła. Liczne błędy i niedociągnięcia najdobitniej świadczą o trudnościach, jakie napotykali ówcześni drukarze. Druki urzędowe miały ściśle określony tekst, którego składników nie wolno było zmieniać, pomijać czy przedstawiać. Do wydawcy należało natomiast wprowadzenie takich elementów, które ułatwiłyby odbiorcy korzystanie z publikacji. Wymienić tu trzeba żywą paginę, uwagi na marginesach /m.in. konkordancje w zbiorach uchwał, odsyłacze do Biblii i innych pism religijnych w przypadku statutów synodalnych/, spisy treści i rejestry w rozmaitym układzie czy wreszcie stosowanie rubryk w celu zaznaczenia początku kolejnych części tekstu. Wszystkie te elementy - w różnym zakresie - spotykamy w siedemnastowiecznych wydaniach druków urzędowych. Największe trudności sprawiały druki bardziej obszerne, wielotematyczne, o skomplikowanej strukturze tekstu - jak zbiory konstytucji czy "Statut litewski". Ważną rolę odgrywała żywa pagina - mogła ona być stała w całym druku lub zmieniać się w miarę następowania po sobie numerowanych lub tytułowanych rozdziałów. Konstytucje sejmowe miały względnie jednolitą żywą paginę, odzwierciedlającą tylko podstawowe części /konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego, uchwały podatkowe itp./. W tym wypadku było to zapewne rozwiązanie dobre - umożliwiało bowiem szybkie odnalezienie konstytucji danego sejmku w przypadku współoprawienia ich w kolejności chronologicznej. Nie zawsze jednak taka żywa pagina wystarczała.

Do tych wszystkich problemów dochodziły jeszcze trudności natury typograficznej. Były one uzależnione od możliwości poszcze-

gólnych drukarzy i okoliczności powstawania niektórych typów wydawnictw: pośpiechu i trudnych nieraz warunków pracy. Pośpiech mógł być podyktowany obowiązkiem szybkiego dostarczenia zamówionych egzemplarzy do kancelarii królewskiej, a także troską, by ściśle związany z chwilą bieżącą druk jak najszybciej dotarł do rąk odbiorcy, wreszcie – w przypadku konstytucji sejmowych – koniecznością wytłoczenia przed sejmikami relacyjnymi.

Publikacje urzędowe, jak wszystkie inne wydawnictwa, stawiały drukarza wobec typowych problemów, związanych z opracowaniem typograficznym: odpowiedniego rozplanowania tekstu, czytelności druku, jakości papieru, a także harmonijnego połączenia różnych rodzajów ozdobek. Stosowanie takich połączeń było konieczne wobec bardzo licznych wtężyć łacińskich w tekście polskim czy – na odwrót – w przypadku występowania polskich nazwisk, nazw geograficznych lub formuł w druku łacińskim. Sprawę komplikowały jeszcze wersaliki i kapitaliki, stosowane dla wyróżnienia nazwisk szanowanych osób i imienia boskiego. Zagadnienie harmonijnego opracowania typograficznego łączy się ze staraniem o estetykę druku, wyrażającym się głównie w zastosowaniu inicjałów, a także wiałet i mniejszych ozdobiaków. Stosowano też na karcie tytułowej druk czarno-czerwony, mający podnosić estetykę i nadawać publikacji bardziej uroczysty charakter. Druk taki spotykamy stale w uchwałach sejmów koronacyjnych i zbiorowych wydaniach konstytucji. Inną zaś jeszcze funkcję pełnił druk dwubarwny w księgach liturgicznych, których tekst miał ustaloną formę, wywodzącą się jeszcze z kodeksów rękopiśmiennych.

Trudności typograficzne nie kończyły się na tym. Tytuł, zazwyczaj długi i zawiły, z wieloma dopowiedzeniami, wymagał estetycznego i czytelnego skomponowania, podkreślającego odpowiednie elementy: zasadniczy tytuł, imię króla lub nazwisko dostojnika itp. Z kolei tekst druku urzędowego miał ustaloną, oficjalne brzmienie i przypadkowe pomyłki typograficzne mogły wypaczyć jego sens. Nakładało to ogromną odpowiedzialność na drukarzy. Wiele zamieszania powstało wokół konstytucji sejmowej 1658 r., które wydrukowano w oficynie Elertowskiej z ogromną liczbą błędów /powodem była panująca wówczas w Warszawie zaraza³⁵. Krakowski przedruk był również mało poprawny³⁶. Trzeba było oba wydania skasować i nakazać ponowne wydrukowanie uchwał. Informacje o tym znajdujemy w tytułach i krótkich tekstach za-

mieszonych na kartach tytułowych verso w poprawionych wydaniach tych konstytucji³⁷.

Specjalnego opracowania typograficznego wymagały też spotykane często wyliczenia, zawierające na przykład wykazy posłów czy wydrukowane podpisy umieszczane pod różnego rodzaju dokumentami ciał zbiorowych. Niektóre druki o charakterze specjalnym /wspomniane już sumariusze skarbowe w formie tabel, instruktarze podatkowe i celne/ miały formę odmienną od blokowego układu tekstu.

Kolejnym problemem była bardzo nieraz skomplikowana struktura tekstu. Na przykład w aktach synodów i kapituł, samych w sobie dość złożonych, zamieszczano dawniejsze i nowe dokumenty papieskie. Miały one swoją urzędową formę, nadaną im przez kancelarię watykańską: formuły wstępne i końcowe, potwierdzenie publikacji itp. Te i inne samodzielne piśmienniczo części musiały zostać w jakiś sposób wyodrębnione³⁸.

Na zakończenie tego, niewątpliwie wciąż niepełnego, przeglądu trudności typograficznych należy jeszcze wspomnieć o konieczności pozostawiania, w przypadku drukowania blankietów, wolnych miejsc w zwartym tekście³⁹ /zob.11.4/.

W praktyce z rozwiązaniem powyższych problemów radzono sobie rozmaicie - tak jak na to pozwalał poziom techniczny siedemnastowiecznego drukarstwa, wyposażenie poszczególnych oflajn w materiał typograficzny i zdobniczy, w pewnym stopniu także inwencja, poczucie estetyki i znajomość rzeczy u samych drukarzy.

Osobny problem stanowi zagadnienie kształtowania się i modyfikowania postaci wydawniczo-typograficznej druków urzędowych na przestrzeni całego stulecia. Rodzą się dwa podstawowe pytania: jak zmieniały się wydawnicze i drukarskie zwyczaje w tego typu drukach i jak wpływ mieli na to poszczególni drukarze. Udzielenie odpowiedzi na te pytania wymagałoby żmudnej i wnikliwej analizy materiału źródłowego, polegającej na porównaniu kolejnych bądź równoległych wydań tych samych dokumentów, w tym przedruków, dokonanych po wielu latach oraz poddruków, naśladowujących możliwie wiernie pierwowzór. Najwięcej materiału do tego typu badań dostarczają druki sejmowe, które - w przeciwieństwie do innych siedemnastowiecznych publikacji urzędowych - charakteryzowały się większą liczbą wydań. Jest to zarazem część materiału źródłowego najlepiej opracowana pod względem biblio-

graficznym - w przypadku tych druków rozwiązane zostały wątpliwości dotyczące chronologii wydań oraz wynikające z anonimowości typograficznej. Pozostałe typy druków urzędowych, wydawane częstokroć w formie ulotnej i bez adresu wydawniczego, w mniejszym stopniu stwarzają możliwość tego typu porównań.

Można jednak stwierdzić, że postać wydawniczo-typograficzna druków urzędowych - w obrębie poszczególnych typów - była dość jednolita. Kolejne przedruki dokumentów, dokonywane w tej samej oficynie, nie wykazują - nawet kiedy właściciela zastąpili spadkobiercy - zbyt wielkich różnic typograficznych. Zmiany polegają głównie na zastosowaniu odmiennego inicjału na początku tekstu czy winiety "en tête", nieco innej kompozycji karty tytułowej czy użyciu innej czcionki w nagłówku. Jeśli zaś chodzi o pochodzące z różnych oficyn wydania tego samego dokumentu, to rozbieżności raczej nie wynikają tu z odmiennych koncepcji wydawniczych, lecz z konkretnego zasobu typograficznego, jakim dany drukarz dysponował. Inny bywa zatem dobór ozdobników, stopień czcionki, skład tekstu - taki, jak na to pozwalał materiał drukarski. Różnice mogły też polegać na wydzieleniu z tekstu formuł początkowych, wprowadzeniu żywej paginy czy innym opracowaniu typograficznym fragmentów wymagających wyróżnienia w tekście /wyliczeń, zestawień, cytatów itp./ - generalne zasady pozostały jednak takie same. Co do różnic w tekście, to zdarzają się rozbieżności zarówno ortograficzne, jak i merytoryczne. Pisownia polska w XVII wieku pozostawała wciąż ostatecznie nie uporządkowana, drukarze stosowali więc z zupełnym brakiem konsekwencji /nawet w obrębie jednego druku/, najrozmaitsze rozwiązania ortograficzne, zwłaszcza w przypadku nazw własnych. Różnice merytoryczne nie zdarzały się zbyt często i były na ogół bardzo drobne. Były one niejednokrotnie wynikiem błędu drukarskiego, a nie świadomej zmiany. Poważniejsze różnice w treści, takie jak brak niektórych rozdziałów lub ustawienie ich w innej kolejności, zdarzały się wyjątkowo.

Chronologia wydań druków sejmowych jest taka, iż trudno stwierdzić, że któryś z drukarzy miał zdecydowanie największy wpływ na postać wydawniczo-typograficzną tego typu druków. Do pewnego stopnia postać tę ukształtowały zbiory konstytucji sejmowych. W XVII wieku wyszły zaledwie cztery takie publikacje, wszystkie w pierwszej połowie wieku. W 1603 r. Mikołaj Szarffen-

berger wydał zbiór, który miał wielki wpływ na ukształtowanie się postaci wydawniczo-typograficznej siedemnastowiecznych konstytucji sejmowych⁴⁰. Bezpośrednio wpłynął on na sposób drukowania dalszych wydań zbiorowych, a pośrednio również na luźne wydania konstytucji. Zbiór Szarffenbergera otrzymał staranne opracowanie wydawniczo-typograficzne: rejestr konstytucji w układzie chronologicznym, rubryki w kształcie litery "G" i dłoni dla oznaczenia kolejnych rozdziałów, różnorodny materiał zdobniczy. Piotrkowcykowie w swych wydaniach zbiorowych⁴¹ nie wprowadzili zbyt wielu zmian, zastosowali jednak bardziej urozmaiconą czcionkę. Szerzej mianowicie wykorzystali antykwę, składając nią - przy szwabachowym tekście - tytuł oraz nagłówki i tytuły rozdziałów. Nowością w zbiorach Piotrkowczyków jest też indeks, opracowany pod względem typograficznym podobnie jak w zbiorze Szarffenbergera, ale podający tytuły aktów prawnych w układzie alfabetycznym. Zastąpili również paginacją liczbowanie kart. Piotrkowcykowie rzadziej wykorzystywali rubryki - dzięki bowiem zróżnicowaniu czcionki tekstu i nagłówków zbiory przez nich wydane były i tak bardziej czytelne. Nie spotykamy także u nich tak wielkiej liczby ozdóbek.

W oficynie Piotrkowczyków wydrukowane zostały trzy zbiory konstytucji sejmowych, bardzo do siebie podobne. Każdy z nich jest zbudowany - na zasadzie klocka wydawniczego - w ten sposób, że konstytucje, uchwalone do roku 1609, wydrukowane są z paginacją łączną, a od konstytucji sejmu 1611 r. począwszy uchwały poszczególnych sejmów wydawane były z własną kartą tytułową i oddzielną paginacją. Zdecydowały o tym względy handlowe: drukarzom chodziło o to, aby klienci posiadający wcześniej wydane zbiory mogli je aktualizować, a on sam mógł wykorzystać pozostałe mu egzemplarze bieżących wydań konstytucji⁴². Taka sytuacja wymagała, by luźne, bieżące wydania konstytucji i przedruki, przeznaczone do wydań zbiorowych, miały zbliżoną postać wydawniczo-typograficzną. W tym właśnie można się doszukiwać wpływu zbiorów na pojedyncze wydania konstytucji sejmowych. Nie można jednak powiedzieć, że wyłącznie Piotrkowcykowie odegrali tu jakąś rolę, często bowiem pierwsze wydanie dokumentu nie pochodziło z ich oficyny. Produkcja urzędowa oficyn krakowskich i warszawskich w pewnym zakresie uzupełniała się, w pewnym zaś - dublowała. Do tekstów, które stale - od chwili założenia przez J.Ro-

ssowskiego drukarni w Warszawie /1624/ - wydawane były równolegle w obu ośrodkach, należą wszelkie uchwały sejmowe i "acta interregni". Wydawano je w obu miastach w niewielkich odstępach czasu. Było to następstwem istnienia i w Warszawie, i w Krakowie drukarni uprzywilejowanych w zakresie wydawania druków urzędowych. Ponieważ większość sejmów zwykłych oraz wszystkie sejmy konwokacyjne i elekcyjne odbyły się w XVII wieku w Warszawie, tam zazwyczaj ukazywało się pierwsze wydanie konstytucji. Wyjątek stanowią uchwały sejmów koronacyjnych, wydawane zwykle najpierw w Krakowie, gdzie sejmy te zawsze odprawiano. Porównanie warszawskich i krakowskich wydań tych samych tekstów daje sposobność oceny poziomu wydawniczego i estetycznego, reprezentowanego przez druki pochodzące z obu ośrodków. Trudno natomiast - wbrew pozorom - określić na tej podstawie rolę poszczególnych oficyn w kształtowaniu postaci wydawniczej i typograficznej druków urzędowych, we wprowadzaniu nowych rozwiązań formalnych. Trzeba raczej stwierdzić, że pomiędzy drukarzami urzędowymi wytworzyła się sieć powiązań i zależności. Dzięki temu jednak postać wydawniczo-typograficzna druków urzędowych mogła pozostać dość jednolita /oczywiście w ramach typów/ i prawie niezmienna w przeciągu całego wieku - co nie oznacza, że poziom tych wydawnictw był tak samo wyrównany.

Przy całej jednak tradycyjności formy druków urzędowych na przestrzeni wieku dają się zauważyć nowe, bardzo powoli rozwijające się tendencje. Za jedną z nich można uznać coraz częstsze, od połowy wieku począwszy, wydawanie niektórych typów druków w postaci luźnych plansz, które zastępowały poprzednie broszury. Tę formę druku ulotnego stosowano zwłaszcza w przypadku rozporządzeń królów, interreksów i innych dostojników, niektórych dokumentów ciał zbiorowych, instruktarzy⁴³. Na przykładzie dużo późniejszych przedruków konstytucji sejmowych, dokonanych na przełomie XVII i XVIII wieku przez Drukarnię Akademicką w Krakowie oraz oficyny poznańskie - Krzysztofa Domańskiego i Jezulicką, można też stwierdzić stosowanie czcionki tekstowej niższego - ogólnie rzecz biorąc - stopnia niż dotychczas⁴⁴. Pod koniec wieku druki zaczynają tracić wiele ze swej monumentalności. W ciągu siedemnastego wieku utrzymywał się zwyczaj używania nawet w drukach małego formatu stosunkowo dużej czcionki.

Najważniejszą bodaj zmianą, jaka dokonywała się powoli w ciągu wieku XVII, było zastosowanie na coraz większą skalę antykwy. Stopniowo bowiem zaczęto jej używać do tłoczenia nie tylko łacińskich, lecz także polskich tekstów. O ile w pierwszej połowie wieku przypadki takie raczej się nie zdarzają, w drugiej połowie pojawiają się druki w języku polskim w całości złożone antykwą ewentualnie kursywą. Są to początkowo głównie rozporządzenia królów i prymasów oraz instruktarze celne. Źródła zdawałyby się świadczyć, że inicjatorem był w tym przypadku P. Elert, w którego oficynie już w roku 1646 wydrukowane zostały antykwą po polsku artykuły sądów marszałkowskich, a w 1651 - kursywą - uniwersał Jana Kazimierza⁴⁵. Najpóźniej chyba trafiła antykwą do konstytucji sejmowych. Pewne ich fragmenty w języku polskim bywały składane antykwą, np. "Oznajmienie króla nowo obranego" w uchwałach sejmów elekcyjnych z lat 1669 i 1674, ale w całości taką czcionką wytłoczyli je dopiero pijarzy warszawscy w 1690 i w 1699 roku oraz Mikołaj Aleksander Schedel w 1690 r. /ale w 1699 powrócił do szwabachy/⁴⁶.

Te trzy zjawiska świadczą o tym, że wiek siedemnasty, czy też jego druga połowa, był okresem przejściowym - czasem powolnego kształtowania się nowej estetyki druku, w tym form publikacji urzędowych. Przekonują o tym zwłaszcza wydane pod koniec wieku druki pijarów warszawskich, bardzo się już różniące - czcionką, rodzajem materiałów zdobniczych - od typowych produktów siedemnastowiecznej typografii.

Zastosowane przez drukarzy rozwiązania wydawniczo-typograficzne miały niebagatelny wpływ na wygląd druków, nie był to wszakże jedyny i najważniejszy czynnik, rzutujący na ich poziom estetyczny. Rozpatrując to zagadnienie trzeba mieć na uwadze specyfikę druków urzędowych. Były to publikacje użytkowe, potrzebne na co dzień, zbędne więc było nadawanie im wyszukanej szaty graficznej. Nie wymagały też ilustracji odnoszących się do treści i ułatwiających jej zrozumienie. Informacyjna funkcja, jaką miały przede wszystkim spełniać, wymagały wyrazistej i komunikatywnej formy. Chociaż więc wytwórcy tego typu druków nie rezygnowali całkowicie z prób ich ozdobienia i nadania im bardziej okazałej formy - mając na uwadze funkcje propagandowe - to jednak nie w tym należy doszukiwać się piękna, lecz raczej w niebaganności wykonania i harmonii wszystkich elementów składających się na ogólny

ne wrażenie, jakie druk wywołuje. Zaletami druków o charakterze użytkowym powinny być przede wszystkim: wyraźny i czytelny druk, dobre opracowanie typograficzne /nagłówki, zróżnicowanie czcionki/ ułatwiająca orientację w tekście, staranny skład, dobry papier, a także brak błędów - zarówno typograficznych, jak i merytorycznych. Poziom estetyczny podnosi też odpowiednie dopasowanie czcionek i innych materiałów typograficznych /inicjałów, ozdobników/ - takie, by uniknąć niemiłych dla oka kontrastów, dysproporcji i nieładu.

Siedemnastowieczne druki urzędowe pełne są niedociągnięć i wykroczeń przeciwko podstawowym zasadom estetyki. Na taki stan rzeczy słożyło się wiele czynników. Po pierwsze, ponieważ miały te publikacje ścisły związek z chwilą bieżącą i były jednym z głównych źródeł informacji o obowiązujących przepisach prawnych, musiały być wydrukowane możliwie szybko i - ze względu na liczny krąg odbiorców - w sporej liczbie egzemplarzy. Dotyczy to przede wszystkim uchwał sejmowych, wszelkich rozporządzeń, instrukcji. Pośpiech ten nie przyczyniał się z pewnością do starannego opracowania i wykonania druku. Technika typograficzna, chociaż pozwalała na wytworzenie druków bardzo pięknych, nie stwarzała możliwości łatwego i szybkiego wytłoczenia druku choćby tylko poprawnego. Tym bardziej, że - z różnych przyczyn - siedemnastowieczne drukarstwo polskie nie stało na wysokim poziomie. Ze względu na kryzys polityczno-gospodarczy przychodziło drukarzom pracować w trudnych warunkach. Dysponowali oni przestarzałymi materiałami typograficznymi, których jakość ma przecież wielki wpływ na poziom estetyczny druków. Prześledzenie losów warszawskich i krakowskich oficyn urzędowych XVII w. pozwala zrozumieć, dlaczego poziom ten stale się pogarszał. Kolejne drukarnie przejmowały zasób typograficzny swoich poprzedniczek. Wprowadzano co prawda nowe materiały, ale - jak wykazuje analiza źródeł - starania te nie dotyczyły na ogół stałych elementów wyposażenia typograficznego druków urzędowych, jakimi były ryciny heraldyczne i kilka typowych inicjałów. Niektóre z nich były wykorzystywane przez cały niemal wiek. Za przykład może tu służyć inicjał z zasobów A.Piotrkowczyka-ojca, który znajdujemy - coraz bardziej zużyty, niewyraźny, porysowany - w wielu drukach P.Eler-ta, a później u pijarów warszawskich, którzy używali go jeszcze pod koniec wieku - chociaż to oni właśnie zdecydowali się wpro-

wadzió nowe ryoiny herbowe i nowy komplet inicjałów⁴⁷. Stosowanie tak zużytego materiału nie mogło wpłynąć korzystnie na poziom estetyczny druków. Uwarunkowany był on również znajomością fachu i zdolnościami samych drukarzy. Trudno powiedzieć, w jakim stopniu zależało to od właścicieli oficyn, nieraz ludzi wykształconych i o dużej kulturze /jak A.Piotrkowczyk-syn, P.Elert/, ale którzy nie byli przecież bezpośrednimi wykonawcami druków.

O żadnej z firm nie można powiedzieć, że uniknęła błędów, popełnianych przez inne. Niedociągłością były udziałem wszystkich drukarni, choć występowały w ich produkcji z różnym natężeniem. Stosunkowo najmniej zastrzeżeń można mieć do rozplanowania tytułu, nagłówków i samego tekstu. Karta tytułowa jest zazwyczaj ładnie, pomimo bardzo nieraz rozbudowanego tytułu, skomponowana. Stosowanie na przemian wersalików i minaskuły, różnicowanie kroju i stopnia czcionki oraz odpowiedni skład /wiersze różnej długości/, wreszcie wykorzystanie przerywników - wszystko to pozwalało zachować równowagę na karcie tytułowej i osiągnąć niezły efekt - o ile nie został on zniweczony przez krzywy, niestaranany skład⁴⁸ /por.11.1,5/. Pod tym względem druki urzędowe wypadają na ogół korzystnie. Podobnie rzecz ma się z nagłówkami i tytułami rozdziałów, choć zdarzają się tu dysproporcje w stopniu czcionki, a także wypadki nierfortunnego przenoszenia wyrazów i dzielenia fraz⁴⁹ /por.11.2,3,5/. Można mieć zastrzeżenia do składu tekstu. Dotyczy to zwłaszcza druków o specjalnej strukturze, a także fragmentów, w których tekst ma charakter zestawienia czy wyczerpania. Przy zastosowaniu w tym wypadku licznych nagłówków, drukowaniu tekstu w dwóch - trzech kolumnach, nie zawsze umieli drukarze zachować ład i czytelność⁵⁰ /por.11.6/.

Najslabszą bodaj stroną wydawnictw urzędowych stanowi jakość odbicia. Bardzo często spotykamy źle odbitą czcionkę - druk jest zbyt blady i mało widoczny albo za tłusty, tak że litery zlewają się. Ma to znaczenie zwłaszcza w przypadku szwabachy, która - jako pismo bardziej zwarte - staje się wówczas mało czytelna. Czcionka antykwowa lepiej wypada pod tym względem, natężenie czerni jest zwykle odpowiednie i równomierne w całym druku, podczas gdy w tekście szwabachowym zdarzają się strony bardzo różniące się jakością odbicia. Niezmiernym utrudnieniem dla drukarzy była potrzeba łączenia różnych krojów czcionek. Bardzo złe efekty dawało - dość często się zdarzające - połączenie bardzo

mocno odbitej szwabachy z bladą antykwą /por.11.2,3/. Nierzadko też czcionki te były nie dopasowane stopniem, co powodowało rażące kontrasty. Dużo lepiej wypadło umieszczanie obok siebie antyki i kursywy, choć ta ostatnia również wykazuje tendencje do zlewania się, zwłaszcza gdy jest drobna. Zdarzały się także niezwykle niefortunne połączenia, kiedy to w jednym ciągu zestawiano szwabachą z kursywą bądź dwa komplety czcionek szwabachowych różnego stopnia⁵¹. Te niesile dla oka połączenia mogły wynikać z niestaranności drukarza lub z niedoborów materiału typograficznego. Przy tłoczeniu antykwą, przeznaczoną głównie do tekstów łacińskich, drukarz nie dysponował czasem niektórymi literami - najczęściej: w, l, q, a - i uzupełniał ten brak za pomocą czcionki innego kraju lub stopnia⁵².

Czynnikami, które mogły niekorzystnie wpływać na jakość druku, były też papier i farba drukarska. Brzydki, źle zmielony papier utrudniał wyraźne odbicie czcionki. Drukarze urzędowi używali rozmaitych papierów - zarówno znakomitych, importowanych z południowej Francji i Włoch, a także nieco gorszych - ze Śląska, jak i złej jakości krajowych⁵³. Zróżnicowanie takie spotykamy u Jana Rossowskiego, Piotra Elerta, Karola Ferdynanda Schreibera. Druki urzędowe występują w zbiorach bibliotecznych zazwyczaj w postaci klocków, w których oprawione są razem wytwory różnych officyn. Daje to możliwość porównania stanu zachowania różnych rodzajów papieru, przechowywanych w takich samych warunkach, a to przecież może być pewnym miernikiem jakości zastosowanych materiałów. Najlepsze wrażenie robi papier używany przez firmę Piotrkowczyków, zwłaszcza w pierwszym okresie jej działalności /za czasów A. Piotrkowczyka-ojca i syna/. Jest to zawsze papier na dobrym poziomie, znakomicie zachowany, nie zbrązowiła⁵⁴. W tym między innymi można upatrywać przyczyny tak dobrego poziomu typograficznego, jaki stwierdzamy w produkcji tej officyny. W przypadku Elerta i Schedlów można mówić o papierze w miarę dobrym. Najgorzej wypada w tym porównaniu papier stosowany przez Jana Rossowskiego, Jana Trepliuskiego - drukarzy warszawskich oraz Drukarnie Akademicką w Krakowie, a także Stanisława Piotrkowczyka, za którego czasów przodująca officyna krakowska znacznie obniżyła poziom. Częste w drukach z tych officyn przebitki, zbyt tłusto odbity i rozmazany druk, są chyba efektem złego, bibulastego papieru. Zdarzają się jednak przy-

padki bardzo dobrego, jak na taki zły papier, odbicia czcionki⁵⁵.

Innym czynnikiem mającym ogromny wpływ na estetykę druków były elementy graficzne. Zarówno jakość odbicia, jak dobór zastosowanych materiałów pozostawia wiele do życzenia. Należy jednak wziąć pod uwagę ubóstwo zasobów typograficznych siedemnastowiecznych drukarzy i fakt używania materiałów graficznych pochodzących jeszcze z XVI w.⁵⁶ Ma to miejsce nawet w wypadku Piotrkowczyków, którzy dysponowali kolejno czterema drzeworytami heraldycznymi, sporządzanymi w miarę zużywania się klocków. Trzy z nich, renesansowe, niemal identyczne, były chyba nie najlepszej jakości, jeśli chodzi o technikę drzeworytniczą⁵⁷. Bardzo podobną rycinę, zapewne wzorowaną na wspomnianych, posiadał J. Rosowski⁵⁸ /zob. il. 1/. Mimo że druki z jego oficyny ustępują pod wieloma względami wydaniem znakomitej firmy krakowskiej, rycina tytułowa jest w nich zazwyczaj lepiej, wyraźniej odbita, co należy chyba przypisać wyższej jakości klocka. Czwarty z drzeworytów Piotrkowczyków jest w stylu barokowym⁵⁹. Mocny i prosty rysunek, mało cieniowany, sprawiał, że rycina dobrze się odbijała. Była ona jednak rzadko wykorzystywana. Podobne zalety miały ryciny z warszawskiej oficyny pijarów, wprowadzone pod koniec wieku⁶⁰. Raczej proste i niewyszukane w formie, o mniejszej zapewne wartości artystycznej, drzeworyty te - zawsze mocno i wyraźnie odbite - sprawiały dobre wrażenie. Wypadają korzystnie zwłaszcza w porównaniu z bardzo zniszczonymi materiałami graficznymi, wykorzystywanymi przez inne oficyny. Ryciny spotykane w ówczesnych drukach urzędowych dalekie są od ideału - najczęściej odbite nierówno lub zamazane, pełne szczerb i rys. Podobnie jak inicjały, były one wykorzystywane wielokrotnie, aż do zupełnego zużycia. Można prześledzić wędrowkę drzeworytu, pochodzącego z drukarni Piotrkowczyków, którzy odziedziczyli go po Mikołaju Szarffenbergerze. Była to pierwsza z rycin heraldycznych, stosowanych w konstytucjach sejmowych, oznaczona przez K. Budzika literą "A"⁶¹. Kiedy uległa zniszczeniu, drukarze zastąpili ją następnymi, ale i tak była w użyciu jeszcze w drugiej połowie wieku - nie tylko u Stanisława Piotrkowczyka, ale i w Drukarni Akademickiej w Krakowie, w roku 1669⁶².

Niekorzystnie też na jakość odbicia drzeworytu wpływała konieczność zastosowania innego herbu, kiedy zmieniał się mozar-

cha lub nowy dostojnik obejmował urząd, a także w przypadku przedrukowywania uchwał dużo wcześniejszych. Radzono sobie wówczas w ten sposób, że do starego klocka drzeworytowego przedstawiającego godło państwowe wstawiano herb nowego króla. Dokonywano tego zazwyczaj w sposób prymitywny, co bardzo pogarszało jakość rycin⁶³.

Ryciny umieszczane na karcie tytułowej i jej odwrocie nadawały drukom oficjalny charakter /motywy heraldyczne/ oraz pełniły funkcje ideologiczne i propagandowe /motywy alegoryczne, religijne/⁶⁴. Rzadziej w drukach urzędowych zdarzają się ryciny o charakterze ilustracyjnym. Kraków i Warszawa nie należały w XVII w. do silnych ośrodków rytowniczych. Spotykamy jednak wartościowe ryciny w produkcji Piotrkowczyków i Elerta. Zwłaszcza miedziorytowe frontispisy, przedstawiające obrady synodu, w dwu drukach pochodzących z oficyny krakowskiej zasługują na uwagę⁶⁵.

Pozostały materiał zdobniczy - drzeworytowy i typograficzny - również pozostawiał wiele do życzenia. Mam tu na myśli przede wszystkim winiety "en tête", finałiki oraz inicjały. Inicjał "W" był jednym ze stałych elementów wyposażenia druków urzędowych, ale w ogóle zwyczajem siedemnastowiecznych drukarzy było ozdabianie początku tekstu i każdej jego ważniejszej części większym inicjałem. Prócz tego każdy rozdział, każdy fragment posiadający własny nagłówek zaznaczony był inicjałem, zwykle już nie ozdobnym, lecz prostym, typograficznym, wysokości półtora lub dwóch wierszy. Ozdobne drzeworytowe inicjały, stosowane przez drukarzy urzędowych, były różnej jakości. Pochodzące często jeszcze z szesnastowiecznych zasobów typograficznych, niejednokrotnie piękne, kaligraficzne inicjały gotyckie lub antykwowe - o motywach roślinnych /zob.11.2,3,4/ bądź figuralnych - były najczęściej bardzo zniszczone przez częste i wielokrotne używanie⁶⁶. Drukarze nie dysponowali zwykle pełnymi zestawami inicjałów w jednym stylu, stosowali więc takie materiały, na jakie pozwalał im aktualny zasób typograficzny.

Nie tylko stopień zużycia inicjałów wpłynął niekorzystnie na poziom estetyczny druków. W ramce czy bez ramki - miały one najczęściej kształt kwadratu, którego wymiary nie zawsze zgadzały się z luką w tekście, przeznaczoną na inicjał. Dotyczy to zarówno dużych inicjałów drzeworytowych, jak i najprostszych inicjałów typograficznych. One również sprawiały niemało kłopotu dru-

karzom. Często panuje wśród nich ogromny brak jednolitości - w jednym druku występują inicjały różnego kroju i stopnia. Na początku wieku stosowano jeszcze zasadę, żeby inicjał zgadzał się krojem oziołki z wyrazem, który rozpoczyna. /Jeżeli więc rozdział tekstu, drukowanego po polsku szwabachą, zaczynał się od słowa łacińskiego, to inicjał był antykwowy/. Z czasem jednak zaczyna panować w tej dziedzinie zupełny chaos i brak konsekwencji, drukarze stosują dowolnie inicjały najróżniejszych krojów, rozmiarów i stylów. Wydaje mi się, że względna jednolitość materiału zdobniczego jest niezbędna do osiągnięcia dobrego efektu artystycznego. I znów wypada pochwalić druki z oficyny Piotrkowczyków /z jej pierwszego, świetnego okresu/, gdyż charakteryzują się one właśnie pewną jednolitością. Przykładem niech tu będzie porównanie zbioru konstytucji sejmowych wydane go przez Mikołaja Szarfienbergera w roku 1603 z analogicznym zbiorem A.Piotrkowczyka-ojca z 1616 r.⁶⁷ Szarfienberger, dysponując znakomitym, choć nieco już zużyтым, materiałem zdobniczym, wyposażył weń druk z przesadą - zapewne dla dodania mu urody i splendoru. Zdarzają się w jego wydaniu trzy ozdobne inicjały na jednej stronie - każdy innej wielkości i w innym stylu. Uboższy pod tym względem zbiór Piotrkowczyka robi lepsze wrażenie.

Kolejny element zdobniczy to winiety składane z ozdobników typograficznych. Prócz tego, że bywały one źle, nierówno odbite czy niestarannie złożone, o ich wartości estetycznej decydował dobry gust drukarza. Obok bardzo ładnych, prostych i dobrze skomponowanych ozdobników, jakie występują na przykład u Piotrkowczyków, spotykamy - zwłaszcza u Rossowskiego, Trepińskiego, Schreibera - winiety o niskiej wartości artystycznej, zbyt szerokie w stosunku do kolumny druku, złożone bardzo chaotycznie, po prostu brzydkie⁶⁸. Nie znaczy to, że u wymienionych /i u wszystkich pozostałych/ drukarzy nie trafiały się zdobnicze elementy na poprawnym i bardzo dobrym poziomie /zob.11.2/.

Następnym elementem, który miał przyczyniać się do pięknego wyglądu druków, zwiększając jednocześnie wyrazistość tekstu, było stosowanie w niektórych typach wydawnictw czerwonej farby na karcie tytułowej i w tekście. Tu także zdarzają się niedociągnięcia. Dwubarwny druk wymagał zastosowania dwóch składów. Poziom techniki czy też niestaranność wykonania sprawiły, że nie zawsze czarne i czerwone partie tekstu harmonizują ze sobą.

W przypadku rycin czerwony kolor bywa często przesunięty w stosunku do konturów, które miał wypełniać⁶⁹.

Powyższe uwagi wskazują, jak bardzo te elementy typograficznego wyposażenia druków, które w założeniu miały je zdobić, w rzeczywistości przyczyniły się do obniżenia poziomu estetycznego siedemnastowiecznych publikacji urzędowych.

Usterki typograficzne są bardzo widoczne i ich wpływ na poziom druków jest oczywisty. Trudniej ocenić, w jaki sposób w drukach urzędowych spełnione zostały wymogi wydawnicze. Duża część druków urzędowych wychodziła w postaci luźnych arkuszy lub broszur. W ich przypadku takie elementy wydawnicze, jak żywa pagina, spis treści, indeksy, przypisy, odsyłacze, a nawet paginacja nie miały zastosowania. Przeważająca liczba druków o większej objętości również nie była w te elementy wyposażona. Ograniczano się do karty tytułowej, żywej paginy i numeracji stron. Żywa pagina nie zawsze dobrze spełniała swoje zadanie - kiedy była zbyt ogólna i nie ułatwiała orientacji w tekście. W konstytucjach sejmowych nie umieszczano nigdy spisu rozdziałów, który umożliwiłby - przy dość chaotycznym układzie treści - znalezienie odpowiedniego fragmentu⁷⁰. Działo się tak zapewne ze względu na przyspieszony tryb wydawania tego typu druków. W drukach religijnych stałymi elementami są tak zwane allegacje, czyli odsyłacze, odwołujące się głównie do Biblii. Jedynie nieliczne druki urzędowe o charakterze kompendiów, a więc: zbiorowe wydania konstytucji sejmowych, zbiór uchwał synodalnych prymasa Wężyka czy "Statut Litewski" są dobrze pod względem wydawniczym wyposażone.

Udział poszczególnych oficyn w produkcji druków urzędowych w wieku XVII jest bardzo nierównomierny. Największy procent materiału źródłowego stanowią druki pochodzące z krakowskiej oficyny Piotrkowczyków, co należy przypisać zarówno jej prężności, jak i długotrwałej działalności /1574-1674/. Spośród 310 druków, które posłużyły za bazę źródłową do niniejszych rozważań, 120 wydano właśnie w tej drukarni. Liczba źródeł pochodzących z innych oficyn przedstawia się następująco: Elert i Dziedzice - 60 pozycji, Schedlowie - 23, warszawska drukarnia pijarów - 21, Rossowski i Wdowa - 17, Cezarowie i Drukarnia Akademicka w Krakowie - po 10, Trepiński - 6, Schreiber - 4, inni drukarze krakowscy - 4. Prócz tego baza źródłowa objęła 33 druki o nie

ustalonym adresie wydawniczym. Produkcja Piotrkowczyków miała więc największy wpływ na opinię o poziomie i charakterze siedemnastowiecznych publikacji urzędowych. Taki charakter bazy źródłowej jest po części odzwierciedleniem faktycznej ówczesnej produkcji wydawniczej, zdeterminowanej przywilejami na druki urzędowe i prawami rynku, a po części - stanem zachowania wydawnictw siedemnastowiecznych w zbiorach bibliotecznych. Nie zawsze jest więc dość danych, aby produkcję urzędową każdej z oficyn scharakteryzować oddzielnie i określić zachodzące między nimi różnice.

Zdecydowanie najlepsze wrażenie robią druki z oficyny Piotrkowczyków, zwłaszcza z jej pierwszego, świetniejszego okresu /mniej więcej do czasu objęcia jej przez wdowę po A. Piotrkowczyku - synu/, ale i później zdarzają się druki na bardzo dobrym poziomie, podtrzymujące dobre imię firmy. Nie znaczy to, że druki Piotrkowczyków wolne są od niedociągnięć omówionych wcześniej. Ale na tle produkcji innych oficyn druki te wypadają najkorzystniej. Zwracają uwagę przede wszystkim dobrą jakością papieru i druku. Należy przy tym zaznaczyć, że edycje Piotrkowczyków cechuje wyrównany poziom, nie zdarzają się wielkie rozbieżności materiału i poprawności wykonania. W innych oficynach, na przykład Rossowskiego czy Elerta, spotykamy wydania piękne obok druków na bardzo niskim poziomie. Również materiał zdobniczy, zastosowany przez Piotrkowczyków, wyróżnia się korzystnie. Dysponowali oni sporą liczbą drzeworytów herbowych /choć może nie najlepszej jakości technicznej/, winięt "en tête" /m.in. z motywami urzędowymi/, inicjałów oraz finalików - pochodzących jeszcze z szesnastowiecznych zasobów typograficznych lub na nich wzorowanych. Winiety składane z ozdobiaków typograficznych należą do najładniejszych w siedemnastowiecznych drukach urzędowych, co zawdzięczają swej prostocie i harmonijnemu układowi. Również porównanie kompozycji karty tytułowej i tekstu oraz zastosowanych rozwiązań typograficznych wypada często na korzyść tej oficyny. Druki urzędowe potwierdzają zatem opinię o drukarni Piotrkowczyków jako o przodującej - pod względem ilościowym i jakościowym - nie tylko w Krakowie, lecz i w całym kraju. Żadna chyba oficyna nie osiągnęła w XVII wieku tak dużej liczby edycji i tak zarazem wyrównanego poziomu.

Co do innych drukarń, wypadają one pod względem poziomu wydawniczo-typograficznego i estetycznego raz lepiej, raz gorzej. Z oficyn warszawskich wyróżnia się firma P. Elerta z powodu wydania przez nią również pięknych i oryginalnych pod względem wydawniczym i typograficznym druków urzędowych, wyrastających ponad przeciętny poziom produkcji tej oficyny⁷¹. Drukarz ten odziedziczył część zasobu typograficznego po A. Piotrkowczyku-synu, posiadał więc dość zróżnicowany materiał drukarski i graficzny⁷². Należy też podkreślić zasługi Elerta we wprowadzaniu antykiwy do druków w języku polskim oraz to, że jako jeden z nielicznych drukarzy urzędowych umieszczał w swoich wydaniach erratę. Podobnie jak w przypadku drukarni Piotrkowczyków i tu daje się zauważyć obniżenie poziomu po śmierci właściciela /1652/ i objęciu firmy przez dziedziców.

Inne oficyny warszawskie - poza drukarnią pijarów - reprezentują niski poziom. Należy jednak pamiętać, że dzieje drukarstwa stołecznego datują się dopiero od roku 1624, kiedy Jan Rossowski założył tam pierwszą stałą oficynę, a ówczesna sytuacja polityczno-gospodarcza nie sprzyjała rozkwitowi tego typu działalności. Pomiędzy krakowskim i warszawskim środowiskiem drukarskim, a więc i między produkcją urzędową obu ośrodków, zachodzą pewne różnice. Dotyczą one, jak już wskazywałam, przede wszystkim poziomu estetycznego druków, który jest zdecydowanie wyższy i bardziej wyrównany w przypadku wytworów krakowskich. Ten ośrodek drukarski od wielu lat przetrwał w kraju i w XVII w. tradycje te, choć na mniejszą skalę, były kontynuowane. Widać też w drukach krakowskich przywiązanie do owych form szesnastowiecznych, tym bardziej że drukarze dysponowali zeszłowiecznym materiałem typograficznym, a i przy odnawianiu zasobów wzorowali się na nim. Środowisko warszawskie miało odmienny charakter. Był to ośrodek pozbawiony dawnej tradycji, kształtujący się dopiero i wyrabiający sobie na przestrzeni XVII w. pozycję, którą miał zyskać w stuleciu następnym. Drukarnie warszawskie nie były w owym czasie tak liczne jak krakowskie - poza krótkimi okresami, nie istniały w stolicy dwie oficyny jednocześnie - drukarze następowali po sobie kolejno, zyskując te same przywileje, a częstokroć dziedzicząc też zasób typograficzny. Poziom warszawskiej produkcji był więc zdecydowanie niższy pod względem artystycznym, ale od strony rozwiązań wydawniczo-typograficznych nie pre-

zentował się gorzej. Przeciwnie, można zauważyć w warszawskim środowisku drukarskim drugiej połowy wieku pewną skłonność do zmian w formie publikacji urzędowych. Można więc się tutaj dopatrywać oznak przyszłego rozwoju, co zdają się potwierdzić niektóre inicjatywy P.Elerta, przede wszystkim zaś produkcja drukarni piłarskiej, bardzo już odbiegająca pod względem wydawniczym i typograficznym od typowych wytworów siedemnastowiecznej typografii.

W podsumowaniu trzeba stwierdzić, że poziom estetyczny druków urzędowych daleki był od ideału. Sytuacja taka była wynikiem znacznego pogorszenia się stanu drukarstwa polskiego w stosunku do wieku poprzedniego. Przy zasadniczo niskim poziomie wydawnictw urzędowych zdarzają się druki na poprawnym, a nawet bardzo dobrym poziomie wydawalczym, typograficznym i estetycznym.

Publikacje urzędowe stanowią pozytywne zjawisko w działalności drukarni siedemnastowiecznych. Ich wartość merytoryczna nie ulega wątpliwości - były to wydawnictwa o treści ważnej, pozytywne i potrzebne. Pomimo że nie zawsze reprezentują one zadowalający poziom wydawniczo-typograficzny i estetyczny, należy je uznać - zarówno ze względu na wagę treści i spełniane funkcje, jak różnorodność typów - za interesującą i ważną pozycję w całej siedemnastowiecznej produkcji typograficznej.

Summary

Official prints were published under the patronate of the state authorities. They made a substantial profit for the printers and there existed quite a large demand for them. For this reason they constituted a significant part in the Polish printing output in the 17th century. This article discusses official publications coming from privileged houses which at the same time operated in two principal administrative political centres of the country: Kraków /the Piotrkowczyks, the Schedls and others/ and in Warsaw /Rossowski, the Elerts, the Piarist Printers, and others/. The presented typology of official prints takes into account three features of these publications: the subject, the unit of the authorities /either the state or the church/ which

issued the document, and the form in which it was published. Besides, the official prints were divided, according to the degree of originality, into originals ordered by the King's Office, printed copies of the originals, and documents published on the basis of oblate in town books. This makes official prints a very diversified group as concerns their publishing typographic features. The main characteristics of the prints is their formalization which can be seen in repeating - within the types - of certain fixed elements /introductory and closing formulas, the names of persons signed under the document, marking the place for a seal, etc./ which were also typographically uniform. Official prints, assumed to serve informational and utilitarian purposes, were characterized by rather modest ornamenting, with a few prestige exceptions. The most frequent ornaments /heraldic figures, some typical decorative initials marking introductory formulas/ also fulfilled official functions. As the state of Polish printing in the 17th century was rather bad, the technical and aesthetic level of these prints is low. In spite of formalization and the traditional typographic form of official prints, in the span of the century one can notice slow changes in the aesthetic form of printing - employing more Roman type /for prints in the Polish language as well/, general diminishing of the type, frequent employment of the form of a leaflet. The comparison of official output of Cracow and Warsaw houses allows to note the difference in the character of both printing centres - Cracow continuing the traditions of the 16th century /particularly in the leading house of the Piotrkowczyks/ and slowly developing printing circles of Warsaw.

Przypisy

¹ Artykuł niniejszy oparty jest na pracy magisterskiej pod tym samym tytułem, napisanej w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem dr. Józefa Wojakowskiego w 1984 r.

² O. Balzer, Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego, Kraków 1929.

3 Ukazała się jedynie rozprawka: K.Piekarski, Uwagi o chronologii statutów sejmowych z czasów Zygmunta Starego, "Przegląd biblioteczny", R.3: 1929, s.478-495.

4 S.Kutrzeba, Historia źródeł dawnego prawa polskiego, t.1-2, Lwów 1925-1926.

5 K.Budzyk, Drukarze urzędowi Rzeczypospolitej szlacheckiej, w: K.Budzyk, Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa, Warszawa, 1948, s. 43-95.

6 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce, Wrocław 1952; E.Triller, Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce w świetle badań archiwalnych, Wrocław 1963.

7 M.Cytowska, Bibliografia druków urzędowych XVI w., Wrocław 1961.

8 J.Sójka, Jan Rossowski i jego drukarnia... "Roczniki biblioteczne", R.7: 1963, s.259-312; Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, t.1, Wrocław 1983, s.145-169.

9 M.Cytowska, o.c., s.9.

10 E.Triller, o.c., s.XVI.

11 M.Cytowska, o.c., s.12.

12 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych... Wrocław 1952, s.XX-XXI.

13 M.Cytowska, o.c., s.53-159. Autorka utworzyła następujące działy: 1. Uchwały sejmowe - wydania zbiorowe, 2. Uchwały sejmowe - wydania osobne, 3. Konstytucje ziem utrzymujących swą odrębność prawną, 4. Zarządzenia królewskie, 5. Zarządzenia ustawodawcze organów niższych.

14 Lubieński Maciej: /Uniwersał zawiadamiający o śmierci Władysława IV, Inc.:/ Wszem wobec y każdemu zosobna /sic/... Przedwleczney ordynaciy Boskiej tak się podobało... /Expl.:/ Dan w Łowiczu dnia dwudziestego szóstego Miesiąca Maia MDCXLVIII /Kra-ków: Wdowa i Dziedzice A.Piołrkowczyka, po 3 VI 1648/, por. Tr. III. 139, BUW sygn. 5.9.2.10². Lubieński Maciej: /Uniwersał nakazujący modły za duszą Władysława IV, Inc.:/ Quoniam Deo in culius manu voluntate... /Expl.:/ Datum Louicij/sic/ die 11. Mensis Maij, Anno 1648. Warszawa: P.Elert /po 25 V/ 1648, B.6 /opis wg Centr.Kat.Starych Druków BN/.

15 Zob. przypis 4.

16 Constitucie Seymu Walnego Koronnego w Warszawie Roku 1611 dnia dziewiątego Listopada. Kraków: A.Piołrkowczyk /przed 10 IV 1613/, wyd. B, Tr.III. 16, BN sygn.XVII. 4.757ad1.

17 J.Wojakowski, O korzyściach naukowych pełnego katalogowania starych druków, W: Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, t.8, Warszawa 1985, s.66.

- 18 Z.Kaczmarczyk, B.Leśnodorski, Historia państwa i prawa Polski, t.2, Warszawa 1971, s.19.
Zawaacki Teodor: Compendium to iest krotkie zebranie Praw, Statutów i Constitucyi Koronnych aż do Roku 1613 inclusive..... Kraków: S.Kempini 1614, E.VIII.157.
Tenże: Manuditorium ad ius civile et canonicum... Kraków: Dziejnice J.Siebeneychera 1614, E.VIII. 157; Toż: Kraków, M.Lob 1616, E.VIII. 162.
Tenże: Processus iudiciarius Regni Poloniae... Kraków: M.Lob 1612, E.VIII.152; Toż: Kraków: Dziejnice J.Siebeneychera 1619, E.VIII.171; Toż: Warszawa: J.Trepiński 1637, E.VIII 222; Toż: Warszawa: J.Trepiński 1647, E.VIII.263.
Suski Jędrzej: Korrektura Prawa y Processu Polskiego... Kraków: A.Piotrkowczyk 1610, E.XXX.68.
Szczerbic Paweł: Ius Municipale, To iest, Prawo Mieyskie Maydeburskie... na Polski ięzyk... przełożone. Warszawa: P.Elert 1646, E.XXX.222.
Czaradzki Grzegorz: Proces sądowy ziemskiego prawa koromego... Warszawa: J.Trepiński 1636, E.XIV.519.
Tenże: Processus iudicarii pragmatici in iure civili et Saxoniae recepti... Kraków: M.Lob /1612/, E.XIV.519-520.
- 19 S.Kutrzeba, o.c., t.1, s. 127; zob. też przypis 16.
- 20 Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, t.4, Wrocław 1962, s.345-357, 433-436.
- 21 Bibliografia polska K.Estreichera. Wyd. S.Estreicher, t.XXX, Kraków 1934, s.11.
- 22 Constitutiones Synodorum... Provincialium autoritate Synodi Provincialis Gembianae per Deputatos recognita, iussu vero et opera... Iohannis Węzyk... Archiepiscopi Gnesnensis... editae. Kraków: A.Piotrkowczyk 1630, E.XXX.131, BN sygn. XVII.3.3845ad1.
- 23 Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego od Naiśniejszego Hospodara Krola I.M.Zygnunta III na Koronacyey w Krakowie Roku 1588 wydany. Teraz zaś Trzeci raz... do Druku Podany, Roku Pańskiego 1648. /Warszawa: P.Elert /po 5 V/ 1648/, E.XXIX.237, BN sygn, XVII.4.667.
- 24 Acta et Decreta Commissionum S.R.M.Poloniae et Sveciae Regiomonti in annis 1609 et 1612 habitatum...itemque Responsa, Cautiones, Transactiones et Diplomata circa Feudum Ducale Prussicum... Kraków: A.Piotrkowczyk 1633, wyd.C, Tr.II.3, BN sygn. W 31325-ad1. Commissay de Precillis Rerum et Inductis z Uchwały Seymu Walnego, dnia XXVII Miesiąca Maia, w Roku MDCLIII w Warszawie, przy Boku Jego Krolewskiej Mości odprawwana, y postanowiona. Ad Mandatum Sacrae Regiae Maiestatis proprium. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 24 VII 1643/, Tr.II.16, BN sygn.XVII. 4.1381 ad1.
- 25 Constitucie Seymu Walnego Koronnego w Warszawie, R.P.MDCVII. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 25 VI, a przed 9 VII/ 1607, Tr.III.6, BN sygn.XVII.4.755ad1.

Przywileie y Constitucie Seymowe za Panowania ... Iana III R.P. MDCLXXVI. Warszawa: /Dziedzice P. Elerta, po 15 VII 1676/, Tr. III. 224, BN sygn. XVII. 4. 1737adl.

Jan Kazimierz: /Uniwersał określający wysokość towarów pobieranych na rzecz wojska, Inc.: / Wszem wobec y każdemu z osobna... Zabiegając w oiążeniu, które ubodzy poddani Nasi... /Expl.: / Dan w Warszawie dnia... Miesiąca Stycznia, Roku Pańskiego Tysiącnego/sic/Sześósetnego Pięćdziesiątego pierwszego... /Warszawa: P. Elert, nie wcześniej niż I 1651/, E. 6, BN sygn. XVII. 4. 1664adl.

26 Konfederacya Generalna Omnium Ordinum Regni et Magni Ducatus Lituaniae po niedoszley Konwokecyey Głowney Warszawskhey umowiona R.P. 1696 dnia 29. Miesiąca Sierpnia. /Kraków: M.A. Schedel?, przypuszczalnie po 22 X 1696/, Tr. III. 243, BN sygn. W 31547.

Leszczyński Bogusław: /Uniwersał w sprawie wartości monety w obiegu, Inc.: /Ad Officium et Acta Praesentia... Wszem wobec y każdemu z osobna/sic/... /Expl.: / Dan w Warszawie dnia Trzeciego Czerwca Roku Pańskiego Tysiącnego/sic/ Sześósetnego Pięćdziesiątego. /Kraków: Wdowa i Dziedzice A. Piotrkowczyka, po 15 VI, a przed 6 VII 1650/, por. Tr. II. 23, BN sygn. XVII. 4. 15837.

/Laudum województwa krakowskiego, Inc.: / Generosi Nicolaus Koryciński... My Rady, Urzędnicy y Rycerstwo wszystko Wolewodztwa Krakowskiego... /Expl.: / Działo się w Krakowie dnia dwudziestego osmego Miesiąca Lipca Roku 1632. - /Confoederatio vulgo Kaptur, Inc.: / My Rady... którzyśmy się na dzień trzeci Miesiąca Czerwca... zięchali... /Expl.: / Działo się w Warszawie na Walney Conwokecyey... dnia piętnastego Lipca Roku Pańskiego Millesimo, Sexcentesimo, Trigesimo Secundo. /Kraków: A. Piotrkowczyk, po 31 VII, a przed 5 VIII 1632/, wyd. A. Tr. II. 10, BN sygn. XVII. 4. 1643adl.

27 Artykuly/sic/ Securitatis przy Boku Iego K.M. Naywyższych Sądow Marszałkowskich przy tym Speculum Saxonum abo Prawo Saskie y Maydeburskie, Do tego przydano Prawo Pruskie abo Chełmińskie. Warszawa: P. Elert 1646, E. XXX. 221, BN sygn. XVII. 4. 1995adl.

28 E. Triller, o.c., s. XII.

29 Zob. przypis 16.

30 Uchwała Seymu Walnego Sześó Niedzielnego w Warszawie odprawionego R.P. MDCLXI dnia 2. Miesiąca Maja. Warszawa: Wdowa i Dziedzice P. Elerta /po 18 VII, a przed 28 IX/ 1661, Tr. III. 185, BN sygn. XVII. 4. 1672adl.

Uchwała Seymu Walnego Sześó Niedzielnego w Warszawie odprawionego R.P. MDCLXI dnia 2. Miesiąca Maja. Kraków: Wdowa i Dziedzice A. Piotrkowczyka /po 5 X/ 1661, Tr. III. 183, BN sygn. XVII. 4. 3771adl.

Uchwała Seymu Walnego Sześó Niedzielnego w Warszawie R.P. MDCLXI dnia 2. Miesiąca Maja. Kraków: Wdowa i Dziedzice A. Piotrkowczyka 1661 /wiąś.: M.A. Schedel, po 31 V 1685/, Tr. III. 184, BN sygn. W 313252adl.

31 Przywileie y Constitucie Seymowe za Panowania... Michała I R.P. MDCLXX. Kraków: S. Piotrkowczyk /po 7 II 1671/, Tr. III. 204, BN sygn. XVII. 4. 3776adl.

Przywileie y Constitucie Seymowe za Panowania... Iana III R.P. MDCLXXVI. Warszawa: /Dziedzice P. Elerta, po 15 VII 1676/, Tr. III. 224, BN sygn. XVII. 4. 1737adl.

- 32 Concilium Provincialis Regni Poloniae quod Paulo V Pontifice Bernardus Maciejowski habuit Petricoviae A.D.MDCVII. Kraków: A.Piotrkowczyk 1630, E.XII.11, BN sygn.XVII.3.3412ad1.
- Synodus Provincialis Gnesnensis Provinciae sub...Ioanne Węzyk /sic/...Petricoviae Anno Domini Millesimo Sexcentesimo octavo die vigesima secunda Mensis Maij celebrata. Kraków: A.Piotrkowczyk 1641, wyd.B /wg kat.BN/, E.XXX.131, BN sygn.3.3415ad1./sic/ Mensis Novembris celebrata. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 13 IX/ 1636, E.XXX.132, BN sygn.XVII.3.15207.
- Synodus Diocesana Vladislaviensis ab... Matthia Łubiński ...in Sua Ecclesia Cathedrali Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Quarto die XVI Maii...celebrata. Warszawa: Wdowa J.Rossowskiego /po 16 V/ 1634, E.XXX.161, BUW sygn.4g.18.3.70.
- 33 Maciejowski Bernard: Epistola Pastoralis ad Parochos Provinciae Gnesnensis, auctoritate Synodorum Provincialium sub.... Bernardo Maciejowski et Ioanne Węzyk/sic/...celebratorum, edita. Kraków: A.Piotrkowczyk 1641, E.XXII.12, BN sygn.XVII.3.3416ad1.
- 34 Synodus Posnanensis post gloriosam Alexandri VIII...ad Vicariatium Dei Hominis exaltationem vigesima die inchoata sub protectione Ioannis III...celebrata per nos, Stanislaum in Magna Witwica...in Ecclesia Cathedrali convocata, Anno...1689. Warszawa: Drukarnia Pijarów /po 27 X 1689/, E.XXX.150, BN sygn.XVII.3.112ad1.
- 35 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych... Wrocław 1952, s.XL-XLI.
- Constitucie Seymu Walnego Ordinarynego Sześć Niedzielnego Warszawskiego R.P.MDCLVIII die 10.Iulij odprawiającego się. Warszawa: Wdowa i Dziedzice P.Elerta /po 30 VIII, a przed 15 X 1658/ wyd. A.Tr.III.177, BN sygn.XVII.4.1871ad1.
- 36 Constitucie Seymu Walnego Ordinarynego Sześćniedzielnego Warszawskiego R.P.MDCLVIII die 10.Iulij odprawiającego się. Kraków: Wdowa i Dziedzice A.Piotrkowczyka /po 7 IX. a przed 15 X 1658/, wyd. A.Tr.III.174, BN sygn.XVII.4.15876.
- 37 Constitucie Seymu Walnego Ordinarynego Sześćniedzielnego Warszawskiego R.P.MDCLVIII die 10.Iulij odprawiającego się: a dla wielu Omyłek y Errorów w umnieyszeniu y przydawaniu w Uniwersałach do Grodów rozesłanych, wyrażonych ex Consilio Senatus przedrukowane. Kraków: Wdowa i Dziedzice A.Piotrkowczyka /po 30 X 1658/, wyd. B.Tr.III.175, BN sygn.XVII.4.3091.
- Constitucie Seymu Walnego Ordynarynego Sześćniedzielnego, Warszawskiego, R.P.MDCVIII die 10.Iulij odprawiającego się, w Warszawie y w Krakowie wydrukowane: a dla wielu pomyłek y Errorów w umnieyszeniu y w przydawaniu w Uniwersałach do Grodów rozesłanych, wyrażonych. Ex Consilio Senatus przedrukowane. Warszawa: Wdowa i Dziedzice P.Elerta /po 18 XI 1658/, wyd.B, Tr.III.178.
- Constitucie Seymu Walnego Ordinarynego Sześć Niedzielnego Warszawskiego R.P.MDCLVIII die 10.Iulij odprawiającego się de Consensu Omnium Ordinum podług Constitucyi Seymu Warszawskiego MDCLIX według authografu...Władysława /sic/...Lubowieckiego, Marszałka ...Poselskiego...przedrukowane. Warszawa: Wdowa i Dziedzice P.Elerta 1660, wyd.C, Tr.III.179, BN sygn.XVII.4.1670ad1.

38 Zob. przypis 31.

39 prażmowski Mikołaj: /Uniwersał zawiadamiający o abdykacji Jana Kazimierza, Inc.:/ Wszem wobec y kożdemu /sic/ z osobna... Iako z Primatiałney powinności moley na Seymiki Przed Seymowe, o przedsięwzięciu I.K.Moi Pana mego miłościwego... dałem przestrożę... /Expl.:/ Dan w Warszawie dnia 19. Września Roku Pańskiego 1668. /Warszawa: Wdowa i Dziedzica P.Elerta, po 16 IX, a przed 19 IX 1668/, wyd. A, por.Tr.III.297, BN sygn.XVII.4.15561ad1.

40 Constitucje, Statuta y Przywileje na Walnych Seymiech Koronnych od R.P. 1550 aż do Roku 1603 uchwalone. Kraków: Mikołaj Szarifenberger /po 5 III 1603/, wyd.B,Tr.I.2, BN sygn. XVII.4.752ad1.

41 Constitucje, Statuta y Przywileje na Walnych Seymiech Koronnych od R.P.1550 az/sic/ do Roku 1616 uchwalone. Kraków: A.Piotrkowczyk /przed 26 IV/ 1616, Tr.I.3, BN sygn.XVII.4.2103ad1.

Constitucje, Statuta y Przywileje na Walnych Seymiech Koronnych od R.P.1550 aż do Roku 1625 uchwalone. Kraków: A.Piotrkowczyk 1625, Tr.I.4, BN sygn.XVII.4.1865ad1.

Constitucje, Statuta y Przywileje na Walnych Seymiech Koronnych od R.P.1550 aż do roku 1637 uchwalone. Kraków: A. Piotrkowczyk 1637 /właśc.: nie przed 1641, gdyż ta data występuje w części ciągłej zbioru/, Tr.I.5, BN sygn. W 31325.

42 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych... Wrocław 1952, s.XIX.

43 August II: /Manifest po elekcji w odpowiedzi na zarzuty oponentów, Inc.:/ Wszem wobec y kożdemu z osobna...Kiedy dotychczas leszoże zapamiętała nad Oyczyną swoją zawziętość.../Expl.:/ Działo się w Krakowie dnia VI Miesiąca Września Roku Pańskiego MDCXCVII. /Kraków: M.A.Schedel, po 6 IX 1697/, E.XII.267, BN sygn. XVII.4.15389.

Radziejowski Michał: /Uniwersał dotyczący sytuacji w kraju po zerwanej konwokacji, Inc.:/ Wszem wobec y kożdemu z osobna/sic/... Iako w przeszłych Innotescencjach mōch pro muero meo doniosłem.../Expl.:/ Dan w Warszawie dnia 2.Października Roku 1696. /Warszawa: Drukarnia Pijarów, przed 2 X 1696/, E 6, BN sygn.XVII. 4.138ad1.

Zob. też przypis 39.

44 Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego R.P. MDCXXXI dnia 12.Marca.Kraków: K.Domański /XVII/XVIII w./, Tr.III.83, BN sygn. W 31325²⁰ad1.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego skroconego R.P.MDCLII dnia 23.Lipca.Kraków: S.Piotrkowczyk /właśc.: Poznań: Drukarnia Jezuitów, po 1693/, Tr.III.162, BN sygn.XVII.4.1809ad1.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego, R.P.MDCXXI /Kraków: Drukarnia Akademicka 1695/, Tr.III.46, BN sygn. W 31325¹⁰ad1.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego, R.P.MDCXXVI Kraków: Drukarnia Akademicka 1695, Tr.III.60, BN sygn. XVII.4.1862ad1.

45 Artykuły sądów marszałkowskich zob. przypis 27; Uniwersał Jana Kazimierza zob. przypis 25.

46 Porządek na Seymie Walnym Elekcyej między Warszawą a Wola ... uchwalony y postanowiony R.P.MDCLXIX dnia 2. Miesiąca Maia. /Kraków: S.Piotrkowczyk, po 9 VII 1669/, Tr.III.201, BN sygn. W 313257 adl.

Porządek na Seymie Walnym Elekcyej między Warszawą a Wola.... uchwalony y postanowiony R.P.Tysiąc Szeszset Siedemdziesiątego /sic/ Czwartego dnia dwudziestego, Miesiąca Kwietnia. /Warszawa: Dziedzice P.Elerta, po 8 VI, a przed 21 VII 1674/, Tr.III.218, BN sygn. W 3132463 adl.

Constitutycje Seymu Walnego Ordynaryinego Szesóniedzielnego Warszawskiego R.P.MDCXC dnia XVI Stycznia zaczętego. Warszawa: Drukarnia Pijarów /po 6 V, a przed 3 VI 1690/, Tr.III.235, BN sygn. W 3132571 adl.

Constitutycje Seymu Walnego Ordynaryinego Szesóniedzielnego Warszawskiego R.P.MDCXC dnia XVI Stycznia zaczętego. Kraków: M.A.Schedel /po 10 VI 1690/, Tr.III.234, BN sygn. W 3132471 adl.

Constitutycje Seymu Walnego Pacificationis Warszawskiego Szesóniedzielnego zaczętego dnia XVI Miesiąca Czerwca R.P.MDCXCIX. Warszawa: Drukarnia Pijarów /po 30 VII, a przed 18 VIII 1699/, Tr.III.259, BN sygn. W 3132577 adl.

Constitutycje Seymu Walnego Pacificationis Warszawskiego Szesóniedzielnego zaczętego dnia XVI Miesiąca Czerwca R.P.MDCXCIX. Kraków: M.A.Schedel /po 12 X 1699/, wyd. B.Tr.III.258, BN sygn. XVII.4.1952 adl.

47 Zob. wydania Drukarni Pijarów w przypisie 46.

48 Acta interregni post martem ... Sigismundi Tertii ... pie in Domino ultima Aprilis Warszaviae /sic/ defuncti Anno Domini MDCXXXII. Kraków: A.Piotrkowczyk /po V 1632/, wyd. A, Tr.III.88. BN sygn. W 3132524 adl.

Synodus Provincialis Gnesnesis Provinciae sub ... Laurentio Gemblicki ... Perleouiae /sic/ Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Vigesimo primo, die vigesima sexta, Mensis Aprilis, celebrata. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 26 IV/ 1624, E.XXX.130, BN sygn. XVII.3.3413 adl.

49 Constitucje Seymu Walnego Ordynaryinego Szesó Niedzielnego Warszawskiego R.P.MDCLXXXIII die XXVII Ianurij zaczętego. Warszawa: K.F.Schreiber /po 30 IV, a przed 8 V 1683/, Tr.III. 231, sygn. W 3132569 adl.

Przywileje y Constitucje Seymowe za Panowania ... Michała I R.P.MDCLXX. Warszawa: /Wdowa i Dziedzice P.Elerta, po 8 XI, a przed 20 XII/ 1670, Tr.III.207, BN sygn. XVII.4.16242.

50 Constitucje y Uchwała Seymu Walnego Koronnego Dwuniedzielnego Warszawskiego R.P.MDCL dnia 5. Grudnia. Kraków: S.Piotrkowczyk /po 28 I 1651/, Tr.III.156, BN sygn. W 3132548 adl.

Constitucje y Uchwała Seymu Walnego Koronnego Dwuniedzielnego w Warszawie, R.P.MDCLV dnia 19. Maia odprawowanego. Warszawa: Wdowa i Dziedzice P.Elerta /po 20 VI, a przed 25 VI 1655/, Tr.III.173, BN sygn. XVII.4.1668 adl.

51 Constitucje Seymu Walnego Koronnego Szesóniedzielnego Warszawskiego R.P.MDCXLIX dnia 22. Listopada. Warszawa: P.Elert /po 17 I, a przed 31 I 1650/, Tr.III.153, BN sygn. XVII.4.1661 adl.

Uchwała Seymu Toruńskiego Dwuniedzielnego. R.P.MDCXXVI. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 12 I 1643, a przed 1645 lub 1647/, wyd. B, Tr.III.63, BN sygn. W 3132515 adl.

52 Acta Capituli Warsaviensis /sic/ Provinciae Poloniae in Conventu S. Hyacinthi Ord/inis/ Praed/icatorum/ celebrati die 10, Maii Anno 1631 sub ... Georgio Trebnic...Kraków: F.Cezary /po 10.V 1631/, E.XII.25, BUW sygn.4g.17.6.29.

Index librorum prohibitorum cum regulis confectis ... auctoritate Pii IIII/sic/... primum editus, postea...a Sixto V auctus et nunc...Clementis...VIII iussu recognitus et publicatus...Kraków: A.Piotrkowczyk /po 10 VI/ 1603, E.XVIII.565, BN sygn.XVII.1.250.

53 K.Sarnecki, Zaopatrzenie w papier warszawskiej drukarni Jana Rossowskiego z lat 1624-1634, "Przegląd bibliograficzny", R.20: 1964, s.230-234; Tenże, Papier warszawskich druków Elerta i Spadkobierców z lat 1643-1678, "Przegląd bibliograficzny", R.19: 1963, s.162-163; Tenże, Znaki wodne druków warszawskich J.Trelińskiego z lat 1636-1647 i K.F.Schreibera z lat 1674-1691, "Przegląd bibliograficzny", R.21: 1965, s.118-119; Tenże, Papier warszawskiej drukarni Collegii Scholarum Piarum z lat 1680-1700, "Przegląd bibliograficzny", R.24: 1968, s.56-57.

54 Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego, R.P. MDCXXI. Kraków: A.Piotrkowczyk /1637/, wyd.B, Tr.III.45, BN sygn. 313261ad1.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego Dwuniedzielnego R.P.MDCXXXV dnia XXI Miesiąca Listopada. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 7 I 1636/, wyd. B.Tr.III.113, BN sygn.XVII.4.1648ad1.

55 Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego, R.P. MDCXXVI. Warszawa: J.Rossowski /po 10 III, a przed 28 III 1626/, Tr.III.61, BN sygn.XVII.4.3069.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego Dwuniedzielnego R.P.MDCXXXV dnia XXI Miesiąca Listopada. /Warszawa: J.Treliński/ po 11 XII, a przed 22 XII 1635/, Tr.III.115, BN sygn. XVII.4.2131ad1.

56 A.Treiderowa, Ze studiów nad ilustracją wydań krakowskich w wieku XVII... "Rocznik Biblioteki PAN", R.14: 1968, s.7.

57 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych... Wrocław 1952, s.XXIII-XXV.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego R.P.MDCXXVI. Warszawa: J.Rossowski /po 10 III, a przed 28 III 1626/, Tr.III.61, BN sygn.XVII.4.3069.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego, R.P.MDCXXIX, dnia 20 Lutego. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 18 IV 1629/, wyd. B. Tr.III.74, BN sygn.XVII.4.1636ad1.

Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego Dwuniedzielnego R.P.MDCXXIX dnia 27 Listopada. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 18 XII, a przed 22 XII 1629/, Tr.III.78, BN sygn. XVII.4.1637ad1.

58 Constitucje Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego Dwuniedzielnego, Roku MDCXXIX dnia 27 Listopada. Warszawa: J.Rossowski /po 28 XI, a przed 11 XII 1629/, Tr.III.80, BN sygn.XVII.4.1783ad1.

59 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych... Wrocław 1952, s.XXIV.

Uchwała Seymu Toruńskiego Dwuniedzielnego. R.P.MDCXXVI. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 12 I 1643, a przed 1645 lub 1647/, wyd. B, Tr.III.63, BN sygn. W 3132512ad1.

- 60 Zob. wydania Drukarni Pijarów w przypisie 46.
- 61 K.Budzyk, Bibliografia konstytucyj sejmowych... Wrocław 1952, s.XXIII.
Constitutio Seymu Walnego Koronnego w Warszawie, R.P.MDCVII. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 25 VI, a przed 9 VII/ 1607, Tr.III.6, BN sygn.XVII.4.755ad1.
- 62 Constitucie Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego Skroconego R.P.MDCLII dnia 23 Lipca.Kraków: S.Piotrkowczyk /po 4 IX 1652/, Tr.III.161, BN sygn. W 31325⁴²ad1.
Constitutio Seymu Walnego Koronnego Sześciomiesięcznego Warszawskiego R.P.MDCXLVI dnia 5 Miesiąca Decembra. Kraków: Drukarnia Akademicka 1696, Tr.III.132, BN sygn. W 31325⁴²ad1.
- 63 Uchwała Seymu Walnego Koronnego Sześciomiesięcznego Ordynaryjnego ex consensu totius Reipublicae do trzech Niedzieli skroconego w Warszawie R.P.MDCLXVIII. Warszawa: Dziedzice P.Elerta /po 16 IX, a przed 24 X 1668/, wyd. A,Tr.III.195, BN sygn. XVII.4.3773ad1.
Przywileje y Constitucie Seymowe za Panowania...Jana III R.P.MDCLXXVI. Warszawa: /Dziedzice P.Elerta, po 15 VII 1676/,Tr.III.224, BN sygn.XVII.4.1737ad1.
- 64 Acta Congregationis Intermediae Gidlensis Anno Domini 1637, die 29. Septembris celebratae sub...Benedicto Klonowski...Priore Provinciali Poloniae Ordinis Praedicatorum... /Kraków: A.Piotrkowczyk /po 29 IX/ 1637/, E.XII.28,BUW sygn.4g.17.6.33.
- 65 Synodus Dioeciesana ab...Petro Gembicki, Episcopo Cracoviensi ...celebrata, Cracoviae /sic/... Anno MDCLIII, cui accessere Constitutiones in diuersis/sic/Synodis sub...Georgio... Radziwił /sic/ Bernardo Macielowski, Petro Tylicki, Martino Szyszkowski, Episcopis Cracovien/sibus/ sancitae et promulgatae. Kraków: A.Piotrkowczyk /po 11 X 1643/, E.XXX.133, BN sygn. XVII.4.1210ad1.
Szyszkowski Marcin: Reformationes Generales ad Clerum Populum Dioecesis Cracovien/sis/ pertinentes ab ...Martino Szyszkowski ... in Syndo Dioeciesana sancitae et promulgatae Anno MDCXXI die decima Februaril...Kraków: A.Piotrkowczyk /po 10 II 1621/,E.XXX.136,BN sygn. W 3154.
- Ryciny te zostały omówione w artykułach: A.Treiderowa, Ze studiów nad ilustracją wydawnictw krakowskich w wieku XVII... "Rocznik Biblioteki PAN", R.14: 1968, s.5-41; H.T.Kupiszewska, Kontakty T.Dolabelli z oficyną Piotrkowczyków..., w: Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, t.5, Warszawa 1981, s.149-156.
- 66 Acta interregni post mortem...Vladisłai IV...pie in Domino die 20. Maij Merectiae defuncti Anno Domini MDCXLVIII. Warszawa: P.Elert /po 13 VI 1648/, wyd. C,Tr.III.143, BN sygn.XVII.4.2854 ad1.
/Uniwersał od Rokoszu Generalnego, Inc.:/ Wszem wobec y każdemu zasobna /sic/... Ponieważ eo motivo, nie trzymając się żadnej partialitatem... /Expl.:/ Datum w Warszawie die 6ta Septembris Anno 1697mo. /Warszawa: Drukarnia Pijarów, po 6 IX 1697/, E.XXXII.36, BUW sygn.4.23.1.134=ad1.

67 Zob. przypis 40 i 41.

68 Constitucje Seymu Walnego Generalnego Warszawskiego. R.P. MDCXIII /sic/. Warszawa: J.Rossowski /po 8 III 1624/, Tr.III, 54, BN sygn.XVII.3731adl.

Constitucje Seymu Walnego Ordynaryjnego Sześć Niedzielnego Warszawskiego R.P.MDCLXXV die XVI Februarij zaczętego. Warszawa: K.F.Schreiber /po 31 V, a przed 10 VII 1685/, Tr.III. 233, BN sygn. XVII.4.1741adl.

69 Przywileje y Constitucje Seymowe za Panowania...iana Kazimierza R.P.MDCXLIX. Kraków: Wdowa i Dziedzice A.Piotrkowczyka /po 14 II, a przed 22 II 1649/, Tr.III.149, BN sygn. W 3132547 adl.

70 W wieku XVII nie stosowano jeszcze systematycznego układu uchwał, jakkolwiek można dostrzec pewne próby ich uporządkowania. Stałym zwyczajem było zamieszczanie na początku uchwał o charakterze ogólnym, a dopiero potem postanowień o węższym zakresie, na końcu zaś uchwał specjalnych, jak konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego, uchwały podatkowe itp. Jednakże bardziej szczegółowy podział uchwał wprowadzono dopiero w czasach Stanisława Augusta. Pisał o tym S.Kutrzeba, o.c., t.1, s.197.

71 Trybunał Obywatelom Wielkiego Księstwa Litewskiego na Seymie Warszawskim dany Roku, Tysiąc Pięćset Ośmdziesiątego /sic/ pierwszego. Warszawa: P.Elert 1648, E.XXIX.238, BN sygn.XVII.4.667.

Zob. też przypis 23 i 27

72 K.Budzyk, Drukarze urzędowi Rzeczypospolitej szlacheckiej, w: K.Budzyk, Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa, Warszawa 1948, s.74.

Skróty zastosowane przy opisie materiałów źródłowych:

E. - "Bibliografia polska" K.Estrelchera,

Tr. - "Bibliografia konstytucji sejmowych XVII w." E.Triller /zob. przypis 6/.

BN - Biblioteka Narodowa,

BUW - Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.

CONSTITVCIE
SEYMU W ALNEGO
KORONNEGO WARSZAW-
skiego Dwuniedzielnego,
Roku Pańskiego, M. DC. XXXIV.

Com Gratia & Priuilegio S. R. M.
W W A R S Z A W I E.
D Wdowy Janá Rossowskiego / Krolá J. III. Typographá.

1. Strona tytułowa konstytucji sejmowych -
Constitucie Seymu...Warszawskiego...Roku Pańskiego MDCXXXIV.
Warszawa: Wdowa J. Rossowskiego / 1634/, BN sygn. XVII.4.2129ad1.

W Jmię Pańskie Amen.

W LADYSLAW IV.

Złáski Bożey KROL Polski, Wielkie Xiá-
żę LitwŃskie, Ruskie, Pruskie, Mázo-
wiekie, Zamudzkie, Inflantckie, &c. y Szwedzki, Gorcki,
Wándalski, Sziedziczny KROL.

Gzem wobec płażdemn z osobná /
Pomaby to otym wiedzieć należało oznaymus
ieny. Ponieważ zá lásko Boja szcáhlwirsimy
Epedycya Moskiewsko obpráwili / y położy
wielkisty z tym Uarobem záwárl: tedy dla
zapłaty Woyskom / ktore zndczná przysliga
Kzeczypof. w tey Epedycyey odariádztely /
y dla poráchowánia Woiewodztw / áby ná przejimym Seymie Cos
ronáitcy pozwolone Podátki do Bráctey wjíte z qualiter wydá-
ne były. Zá nástapieniem przycym ná páństvá Uáše / mimodawne
Pátrá od Cefárszá Tureckiego niebiespieczestvá / insistenti Con-
stitutioni Coronationis, Gzym Dwuniedzielný / pominałszy zwoy
Ne solennitates já zezwoleciem wśech Stanow zlojelsimy: Wá-
tuimy to iedná / áby Práwom y zwycáziom dáwnym o sładánia
Seymow nápotym niesłobjilo. A to co srenjey opisáto dla bespie-
czestw y cásłóci Kzeczypof. zá spólná wśech Stanow zgado / ták
Pánow Káb / iáto y Poslow ziemskich Oboygá Uarobu postáncz-
wásimy;

Pospolite Ruszenie.

Dla náskępnácego od Pogan ná Páństvá Uáše niebiespieczest-
wá: Pospolite Ruszenie / według dáwnych Práw y zwycáziow /
zá zgado PP. Káb Uáshych y Poslow ziemskich Oboygá Uarobow
równalamy. Ktore w mocy y władzy Uáshy abli; tamen diuisione
velli, być ma. Wczym wpytium Constitucyo Anni 1621. redissimul
2 2

2. Pierwsza strona tekstu konstytucji sejmowych -
Constitucie Seymu...Warszawskiego...Roku Pańskiego MDCXXXIV.
Warszawa: Wdowa J.Rossowskiego /1634/, BN sygn.XVII.4.2129adl

Actum in Curia Regia Warsouien: Feria Tertia, ante Festum Sanctae Helisabeth proxima, Anno Domini, Millesimo, Sexcentesimo, Trigesimo Secundo.

AD Officium & Acta praesentia Castræ: Capitani: Warsouien: Magnificus Iacobus Sobieski, Incisor Regni, Crasnostauen: Capitaneus, Equestris Ordinis in Conuentu Electionis Noui Regis proximè præterito Marschalcus, in praesentia GG. Adami Rudnicki Vicecapitanci Castræ: Crasnostau: Ioannis Osłowski de Minori Polonia; Stanisłai Gloskowski Pincernæ Warsouien: Aulici S. R. M. Stanisłai Laskowski, Pincernæ Lomzen: Secretar: S. R. M. è Majori Polonia; Ioannis Georgij Zenewicz, Iudicis Terrestris Vilnen; Gregorij Dolmar Vexilliferi Staroduben: Andreæ Domin Kuniaski; Nicolai Isaykowski è M. D. L. personaliter veniens, obtulit Actum infrascriptum, & Electionem Regis, & suffragia Ordinum Regni, tenoris huius:

PORZĄDEK NA SEYMIE WALNYM ELEKCYEY,

miedzy Wárfzawą á Wola,

Przez opisane Artykuły, do samego tylko Aktu Elekcyey należące,
vchwalony y postanowiony.

Roku Pańskiego, M.DC. XXXII. Dnia 27. Września.

N Kády Duchowne y Światekie / y wśytko Kyrceństwo Koronne / y W. K. Litew: ná terázniejszy Elekcyi Nowego Páni zgrómádyzone / in hac re, in toto Confederacye swiężo przysły Genezalney Wárszawskiej / zabiegájac temu / aby pokoy y spokoity pod tą Elekcyi zátrzymány byl: Artykuły nizey opisáne / które Ich MN. PP. Márczałowie / tak Koronni / tak y W. K. Lit: z Ich Páństwiámi Pány Deputatami z Senatu y z Kólá Kyrceńskiego oborgá Narodow / ná to wśydkonem / publikowác / y według nich sódzić / y wystápné karác mário / postanowili smy.

XVII. 9. 1633.

3. Początek tekstu uchwały sejmu elekcyjnego - Porządek na Seymie Walnym Elekcyey...uchwalony y postanowiony Roku Pańskiego MDCXXXII dnia 27. Września. /Kraków: A. Piotrkowczyk 1633/, wyd. A, BN sygn. XVII. 4. 1644ad1.

15

**SUMMARYVSZ
LICZBY
IASNIE WIELMOZNEGO IEGOMOSCI PANA
BENEDIKTA
PAWŁA
NA CZERBI
SAPIEHY
PODSKARBIEGO WIELKIEGO PISARZAZIEM-
SKIEGO W. X. L.
Ofzmianskiego, Roſławskiego, Retoſkiego, Olkinickiego,
Czc. Czc. STAROSTY**

Tak z rerent agratiarum contributionum poczwifzy od
gogłownego ſeymu Grodzienſkiego ex an: 1678. aż do
pogłownego ratami trzema ná ſeymie drugim Warſzaw-
ſkim in an: 1685. także z podatkow extraordinarynych
wſzyſkich tych uchwal intus ſpecificowanych przy-
dawſzy Retenta ex ſenatus conſilio za vniwerſalami I.
K. M. in an: 1687. ad an: 1689. na lat 2. á potym ab anno
1689. ad annum 1691. także na lat dwie prorogowanych.
In ſuper z podym 26. ná ſeymie an: 1690. za nowemi ab-
iuracjami, także y z podatkow extraordinarynych na tym-
że ſeymie uchwalonych z nich zaś do ſkarbu Rzeczy-
poſpolitey W. X. L. wniesionych y wydanych pie-
niędzy.

Ad productum na Seym przeſzły in anno 1692. die 31.
Decembris w Grodnie przyſpadaiaacy a za nie doyſciem
onego na Seym teraznieyſzy w Warſzawie die 22. Xbris
anni 1693. złoſony.

S P O R Z A D Z O N Y

5. Strona tytułowa sumariusza podskarbińskiego -
Summaryusz Liczby...Benedikta /sic/ Pawła...Sapiehy... na Sey-
mie terazniejszym w Warszawie die 22.Xbris anni 1693 zložony
sporządzony, /b.m.dr. 1693/, BN sygn.XVII.4.229.

Warszawskiego / 1650.

27

I N S T R U K T A R Z

Wybierania Clá, pod tytułem, Auctya Subsidiorum, na teraznicyzę potrzebę Rzeczyp: tak ab Eucctis jako Inductis mercibus, od wżytkich Stanow W. X. L. Duchownych; y Świeckich; cuiuscunque Status, & przeminentie, w Roku 1650 na Scymie Dwu-niedźielnym Warszawskim pozwolonego.

Klapezod.

Od listu Herdi Jagiellid / y innego Jboku	po fl. 2.	Od listu Szali	fl. 2.
Z rzeczy wozanet promadzo eb bechi	po g. 2.	Od wy: siu wind, Feducuffiego	2.
Od Uońdrów Ledych, naprzed		Od popy Pracepcionens	3.
Od listu Synodalski	po fl. 5.	Od popy iniego wind	3.
Od bechi Patasja / trzy dyfun- cy wozacze	po fl. 2. g. 15.	Od kufy W. Amstycy	3.
Od listu fucly sirowcy	po fl. 2.	Od popy Kynstiego wind	3.
Od listu fucly palony	po fl. 4.	Od Bechi Wladu pitego	g. 20.
Od sta z. lepef	fl. 5.	Od wy: siu octu winnego	fl. 1.
Od sta Wasielef	fl. 5.	Od bechi Płodu Kowalczykiego	g. 3.
Od sta Dipolef	fl. 5.	Od bechi Darfu y Szalsjiu	15.
Od sta Wanczesi	fl. 5.	Od bechi K. b. Pruffick Krolewicz.	15.
Od kopy Cebroway	po fl. 1. 15.	Od bechi W. y. y. Jesatczyjny fl. 4.	
Od sta Balsow	fl. 3.	Od sta fuchych K. yb	g. 3.
Od Mafiu lednogo	fl. 4.	Od L. f. scia lednogo	1.
Od kopy Carlic debowych	fl. 10.	Od Trauli Wianow	6.
Od kopy ramow debowych	fl. 5.	Od listu Szalsi	fl. 5.
Od kopy ramow sijnowych	fl. 2. g. 15.	Od bechi K. f. g. ow	g. 10.
Od kopy Carlic sijnowych	fl. 1. 15.	Od bechi Wigorzow	10.
Od sta Daczym	fl. 1.	Od bechi Licz wiodnych	10.
Od Biatowca pioni cyficy/ rachowac w Hurkowi 17 18 meny Walechick / 4 K. m. m. m: siuntow 40.	po fl. 1. g. 25.	Od cecnará Włowin / Młobyls Giaty / y Cynz	g. 15.
Od Biatowca Pionki plowey	g. 15.	Od Kamioná W. f. u	25.
Od Kamioná L. nu cyficy	2.	Od Kamioná L. oiu	3.
Od Kamioná L. nu m. cyficy	2.	Od W. f. u f. b. g. o /	po g. 10.
Od Kachyln p. ad. o	1.	Od J. f. u w. i. c. /	po g. 5.
Od bechi linowego nabienid	3.	Od Bechi K. o. m. g. o. f. i. f. i. /	po g. 8.
		Od K. o. m. g. o. f. i. f. i. /	po g. 10.
		Od B. o. b. i. o. w. e. k. i. m. i. e. b. u. P. r. e. s. e. f. /	po fl. 1.
		Od Sta Her W. o. l. a. m. y. b. /	fl. 12.
		Od Sta J. u. b. r. a. n. y. /	fl. 15.
		Od Sta f. f. o. c. e. l. e. y. c. y. b. r. /	fl. 15.

20 g

8000

6. Początek tekstu instruktarza celnego, zamieszozonego w tek-
ście konstytucji sejmowych -
Instruktarz Wybierania Clá..., w: Constitucie y Uchwała Sey-
mu... Warszawskiego Roku Pańskiego MDCL dnia 5. Grudnia. War-
szawa: P. Elert / 1651/, wyd. A, Bn sygn. XVII. 4. 1662 adl.